

NEMES NAGY JÓZSEF–NÉMETH NÁNDOR
AZ ÁTMENETI ÉS AZ ÚJ TÉRSZERKEZET
TAGOLÓ TÉNYEZŐI

A hazai szakirodalom részletesen feltárta az elmúlt két évtized – térségi szintű – regionális átalakulási folyamatait (Cséfalvai [1993], Enyedi [1996], Kovács [2000], Nemes Nagy [2003]), megvizsgálta a térségi tagoltság főbb elemeit és hatótényezőit (Rechnitzer [1993], Schwertner [1994], Kiss [1998], Bajmócy [2000], Faluvégi [2000], [2004], Beluszky [1999], Deák-Lengyel [2003], Forray-Híves [2003], Süli-Zakar [2003], Obádovics-Kulcsár [2003], G. Fekete [2004]), nyomon kísérte az egyenlőtlenségek változásait (Nagy [2002], Kovács [2002], Jakobi [2004]). A kutatási eredmények egy új, a korábbinál jóval tagoltabb térszerkezetet igazolnak. Tanulmányunkban – e vizsgálati eredményekre is támaszkodva – *egyrészt elhelyezzük a hazai regionális folyamatokat a jelenleg érvényesülő nemzetközi tendenciákban, másrészt bemutatjuk a regionális tagolódás legfőbb elemeit, és megvizsgáljuk az új térszerkezet formálódására ható tényezőket, matematikai-statisztikai eszközökkel elemezve a földrajzi-fekvési tényezők és a humán források fő elemének, az iskolázottságnak a hatásait. Az írás összegzi a kutatási folyamat menetében részben már publikált vizsgálatainkat anélkül, hogy minden részeredményre ismételten kitérnénk. (Ezeket lásd Nemes Nagy [2003], [2005a], [2005b], Nemes Nagy-Németh [2004], Németh [2003].)*

1. Hullámzó regionális egyenlőtlenségek

Modellek és tények

Az országokon belüli regionális egyenlőtlenségek empirikus, területi statisztikai alapú összehasonlító elemzésének máig gyakorta idézett klasszikus munkája *Williamson* [1965] tanulmánya, amely elsőként vizsgálta széles bázison a regionális tagoltság fejlettségtől való függését. A „*miként függ össze a nemzeti, országos gazdasági fejlődéssel a belső területi tagolódás*” alapkérdésre a szerző eredményei egy *fordított U* alakú modellösszefüggést adnak válaszul, azaz a gazdasági fejlődés kezdeti szakaszait (ami keresztmetszeti értelemben az alacsony-közepes fejlettségi szintnek felel meg) a regionális tagoltság növekedése (divergencia) jellemzi, míg egy – precízen nem meghatározható – szint után a regionális tagoltság enyhülésének periódusa (konvergencia) valószínűsíthető. Korábbi vizsgálataink (*Nemes Nagy* [1987]) alapvetően megerősítették ezt az összefüggést. A hetvenes évekig a témakör kutatói a modellekbe foglalt átfogó kapcsolatok tanulmányozásához 30-40 – többségében európai – ország területi információit vizsgálhatták, míg ma közel 100 országról vannak értékelhető információk (regionális GDP- és jövedelemadatok) a nevezetes „fordított U-hipotézis” ellenőrzéséhez. Bár különböző számbavételi és módszertani nehézségek miatt ez az információtömeg nagyon heterogén, megállapíthatjuk, hogy a legújabb vizsgálatok számos nagy megbízhatóságú összefüggést hoztak felszínre a nemzeti (országos) fejlődés és a területi tagoltság kapcsolatáról (részleteiben lásd *Nemes Nagy* [2005]).

A kutatások két jellegzetes szemléleti-módszertani irány mentén haladnak. Az 1970-es évekig a regionális fejlődési tagoltság fő elemzési, szemléleti iránya, az egyenlőtlenségelméleti alapú úgynevezett *szigma-konvergencia* vizsgálat volt – ekkor a területi fejlettségi szinteknek az országos átlaghoz viszonyított differenciáltságát, szóródását mérik. Az ezredvégen előtérbe került a növekedélméleti hátterű, úgynevezett *béta-konvergencia* vizsgálata, amikor a területi fejlettségi szintek és a fejlődési ütem regressziós kapcsolatából következtetnek a területi közeledésre vagy differenciálódásra (a leggyakrabban idézett alpmunka: *Barro-Sala-i-Martin* [1991]).

Elsőként mindenképpen ki kell emelnünk, hogy minden érdemi vizsgálat lényegében megerősíti a modellek „keresztmetszeti” tartalmát: ma is határozottan elkülönülnek a legfejlettebb (például a nyugat-európai) és a kevésbé fejlett (például latin-amerikai) országok. Előbbiekben összességükben jóval kisebbek a területi fejlettségi különbségek, utóbbiakra erős, rögzült tagoltság jellemző ma is (*Shankar-Shah* [2001] és *Fallon-Lampart* [1998] több országot átfogó újabb vizsgálatai szerint a hatvanas és a nyolcvanas évtizedet összevetve, mindkét országcsoporton

belül valamivel csökkentek ugyan a regionális egyenlőtlenségek, de ez a kettősség változatlanul fennmaradt.) A „fordított U” felfelé ívelő ágára ma már nehéz példát találni a világban, ugyanis még a legelmaradottabb országok is túl vannak azon a fejlettségi szakaszon, amikor a természetes gazdálkodás uralta kiegyenlített térszerkezetből áttértek a polarizáló kapitalista termelési módra. A világ fejlett országaiban a regionális egyenlőtlenségek időbeli lefutása az 1970-es évek közepéig-végéig jól követte a williamsoni sémát, a fejlődéssel, a fejlettségi szint növekedésével párhuzamosan folyamatosan csökkentek a területi fejlettségi különbségek. A tendencia az volt, hogy ezen országok mai fejlett, jellemzően erősen urbanizált térségei és a többi vidék között minden tekintetben szűkült a 20. század során az olló, éles helycserék azonban ritkák.

A területi közeledés egyaránt jellemezte a gazdasági értéktermelés és a lakossági jövedelmek, az anyagi jólét alakulását, előbbiben azonban jellemzően mindenütt erőteljesebb a differenciáltság. A GDP vagy még inkább a vállalati nyereség, profit területi eloszlásához képest a lakossági jövedelmekben erőteljes kiegyenlítő hatása van az állami pénzügyi transfereknek, juttatásoknak. A különböző jövedelemkomponensek arányai lényeges hatással vannak a területi egyenlőtlenségekre, mivel azok területi differenciáltsága markánsan különbözik. Mindenütt igaz az, hogy a legtagoltabbak a tőkejövedelmek, ezt a kevésbé differenciálódó munkajövedelmek (bérek) követik, míg a legegyszerűsebben a pénzbeli juttatások (nyugdíjak, szociális támogatások stb.) oszlanak el. Ez az összefüggés világosan jelzi, hogy az állami jóléti újraelosztás kiterjedtsége vagy éppen hiánya alapeleme a regionális differenciáltságnak is. Az Egyesült Államokban például a 20. század egészét tekintve a tagállamok közötti jövedelemkülönbség alakulását alapvetően a tőkejövedelmek formálták, s éppen ezek arányának a lakossági jövedelmeken belüli növekedése és területi kiegyenlítődése vezérelte az 1970-es évek végéig jellemző területi jövedelemkonvergenciát (Bernat [2001]).

Az 1970-es évek végén azonban mind Európa, mind Amerika országaiban megtört a második világháborút követő évtizedeket általánosan jellemző markáns kiegyenlítődési trend. Ugyanezekben az években a nemzetközi szakirodalom modelljeiben is tükröződik a kétely: a williamsoni fordított U-hoz két divergáló kiágazást, egy nyugodt, alig változó, kiegyensúlyozott térszerkezetet, illetve egy újabb egyenlőtlenség-növekedési szakaszt kötve (Amos [1988]).

E folyamatok mögött a világgazdaságban megindult nagyhatású, átfogó átalakulással összefüggésben az áll, hogy az – anyagi javak szállításának és elosztásnak növekedésével – terciarizált gazdaságok térszerkezetében az előretörő globalizációs és posztfordista mechanizmusok újraértékelték a térségek adottságait. A hagyományos ipari terekben belső okok és a világméretű energiaválság következtében depressziós jelenségek léptek fel, a mezőgazdasági vidékek még a jelentős támogatottság ellenére sem váltak dinamikussá, ugyanakkor a tudásintenzív szektorok, a pénzügyi-gazdasági szolgáltató szféra térben koncentrált dinamikája kissé újra megnövelte a korábbi egyenlőtlenségeket. Míg a korábbi fejlettségi térszerkezetben a városi és ipari terek szinte azonos súlyt képviseltek, ma jellemzően újra kiemelkednek a legnagyobb városi központok, a kvaterner szektorokat – azaz a nem anyagi szolgáltatásokat – koncentráló gaz-

daság nagy vonzaspontjai. A „jóléti állam” megrendülése, a foglalkoztatási válság is egyenlőtlenségnövelő hatással jár.

Mindezek következtében ma Európa legtöbb országára és az Egyesült Államokra *a korábbinál instabilabb fejlettségi kép* a jellemző. A regionális instabilitást a területi egyenlőtlenségek ingadozásában az ezredforduló körüli években is felfedezhetjük, Európa fejlett országaiban például csökkenő, növekvő, hullámzó területi egyenlőtlenségi viszonyokról egyaránt tudósítanak az adatok. Hangsúlyozni kell azonban, hogy e folyamatok dacára az alapképlet változatlan: *a legfejlettebb országok jóval kiegyenlítettebbek, mint a fejlődő világ országai*, ahol a kiegyenlítetttség irányába ható tényezők továbbra is nagyon csökevényesek, ráadásul mindeközben a fejlődő világ legtagoltabb makrorégióiban is hatnak az „új differenciálódás” mozgó rugói, gátat vetve az előrejelzés alapján várt kiegyenlítődesi fordulatnak. Ezt a helyi politikai-pénzügyi krízisek visszatérő hullámai is tovább késleltetik.

A legkülönbözőbb területi szinteken, illetve országcsoportokban tapasztalható egyenlőtlenségnövekedésnek lényeges momentuma az is, hogy nem pusztán valamifajta általános, strukturálatlan polarizálódásról van szó. A folyamat ugyanis gyakran markáns térbeli konfigurációval jár: a gazdagság (fejlettség) és a szegénység (elmaradottság) térben összpontosulva, az egymással szomszédos, hasonló jellegű terület egységek csoportjainak belső hasonulásában s egyben egymás közötti elkülönülésében jelenik meg. Ezt a vonást jeleníti meg az úgynevezett *konvergenciaklub* vagy *ikercsúcselmélet* (Major [2001]). Társadalomszerkezeti értelemben sok helyütt összeszűkül a középosztály, a térben pedig kiugróan kedvező, illetve reménytelenül leszakadó régiócsoportok formálódnak. Ez a sajátosság a társadalmi terek elmélete szempontjából is alapvető jelentőségű, hisz a földrajzi közelségből eredő intenzív kölcsönhatások erősödő társadalom- és gazdaságszerveződési erejét jelzi, ráadásul kissé paradox módon: *a távolság hatását látszólag másodlagossá tevő globalizálódás* erősödésével párhuzamosan zajlik.

Regionális egyenlőtlenségek az átmeneti országokban

A 20. század utolsó évtizedében azonban tovább bonyolódott az elméleti modellek sugallta relációk. Felbukkant ugyanis egy olyan országcsoport, a volt szocialista országoké, ahol a radikális átalakulás, a rendszerváltozás teljesen új folyamatokat indított el területi metszetben is.

Ezek az országok korábban sem illeszkedtek az általános modellbe, fejlettségükhöz képest ugyanis mindannyiukat erőteljes „*lefelé nivelláltság*” jellemezte. E viszonylagos kiegyenlítetttségnek azonban nem volt valóságosan megalapozott tartalma, nem nyugodott tartós reálbázison. A „szocialista” konvergencia abban is különbözött a piacgazdaságok regionális közeledést hordozó folyamataitól, hogy domináns ágazati tartalma teljesen más volt. Míg *a modern piacgazdaságokban a közeledés alapvető hordozója a gazdaság terciarizálódása*, a népességarányokhoz a primer és szekunder szektornál jóval szorosabban kötődő ágazatok térnyerése volt, addig a szocialista országokban szó sem volt ilyen irányú reáltartalomról, hisz épp a tágan értelmezett infrastruktúra volt a leginkább háttérbe szorított szektor.

Itt a viszonylagos kiegyenlítettséget elsősorban a túltámogatott – több országban a nemzetközi eladósodás árán finanszírozott – termelőágazatok (nehézipar), a tömegtermelés, a nivellált bér- és jövedelemviszonyok eredményezték.

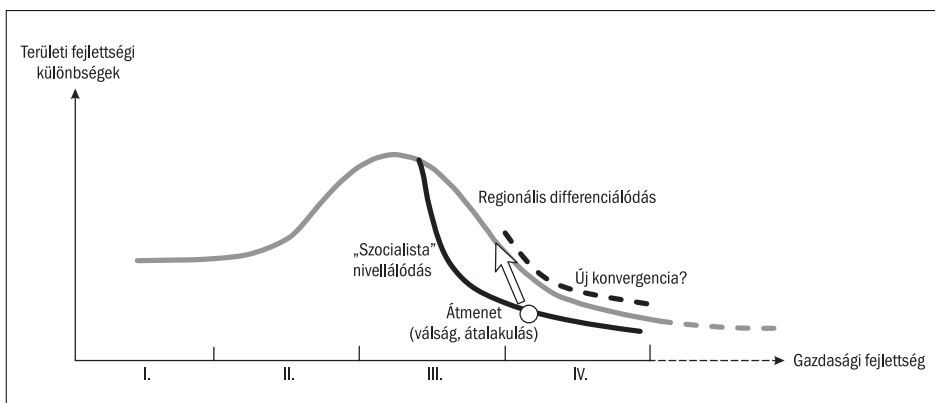
A rendszerváltozás nemcsak a jogállamhoz és a piacgazdasághoz való visszatérést jelenti, hanem ezek megkerülhetetlen következményeként *a regionális egyenlőtlenségek piacgazdaságokra jellemző trendhez való visszatérést is*. Ez minden érintett országban – épp a korábbi relatív kiegyenlítettség miatt – egyértelműen *a regionális fejlettségi, jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésével jár* (1. táblázat).

E folyamatokat egyértelműen megerősítik a kelet-közép-európai átmenet területi sajátosságait vizsgáló nemzetközi összehasonlító elemzések (Dunford–Smith [1998], Illés [2000, Turnock, D. [2001], Meusburger, P. [2001a], [2001b], Dall’erba és szerzőtársai [2003], Tondl–Vuksic [2003], Lackenbauer [2004a], [2004b]) s számos egyedi országanalízis is. Hasonló térfolyamatok jellemzik a táblázatunkban nem szereplő Oroszországot (Bradshaw–Vartapetov [2003]), az Európán kívüli világban a gazdasági, piaci nyitást végrehajtó országokat is. Kína növekvő tengerpart-belső területek megosztottsága széles körben ismert és kutatott (Probáld [1999], Kanbur–Zhang [2004]), differenciálódik a korábban szinte teljesen homogén Mongólia, s éles Dél–Észak, tengerpart–hegyvidék polarizáció indult meg Vietnámban is. Ezekben az országokban az egyenlőtlen regionális növekedés éles és mély társadalmi megosztottsággal, esetenként szélsőséges szegénységgel párosul.

A rendszerváltozást követő divergencia átfogó és egyértelmű. Ugyanakkor éppen ez a fejlődésmenet illeszthető be magától értetődően az általános modellbe (1. ábra), amelyen megjeleníthető a sajátos „szocialista” trendvonal, a rendszerváltozást követő – a gazdasági visszaeséssel is súlyosbított – differenciálódás.

A fejlett országokban a kiegyenlítettséget/kiegyenlítődést létrehozó tényezők (döntően a terciarizálódás, a kommunikációs-közlekedési infrastruktúra fejlesztése, az emberi tőke kiegyenlített hasznosítása) éppúgy hathatnak itt, mint az e

1. ábra
„Visszatérés a trendvonalra” és annak következményei

Forrás: Nemes Nagy [2005].

1. táblázat

Regionális fejlettségi polarizáció az Európai Unió korábbi tagállamaiban, több volt szocialista országban és szovjet udódállamban, valamint néhány Európán kívüli országban az ezredvégén

Ország	Régiószáma	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
EU–15 (Luxemburg-nélkül)												
Ausztria	9	2,25	2,25	2,17	2,11	2,10	2,10	2,06	2,01	..
Belgium	11	3,00	3,07	3,12	3,16	3,18	3,13	3,14	3,02	..
Dánia	15	2,59	2,52	2,38	2,31	2,33	2,18	2,22	2,32	2,28	2,30	..
Franciaország	22	2,06	2,12	2,13	2,18	2,13	2,08	2,04	2,08	2,05	2,02	..
Finnszág	20	1,87	1,88	1,83	2,00	2,00	2,11	2,01	2,04	..
Görögország	13	1,80	1,85	1,85	1,82	1,76	1,77	1,80
Hollandia	12	1,65	1,50	1,54	1,73	1,66	1,69	1,71	1,72	1,71	1,69	..
Írország	8	1,98	1,85	1,81	1,78	1,82	1,95	1,89	1,82	1,90
Nagy-Britannia	13	1,86	1,85	1,86	1,87	1,93	2,01	2,02	2,04	2,00	1,94	..
Németország	16	3,11	2,82	2,75	2,68	2,63	2,66	2,63	2,63	2,63	2,59	2,58
Olaszország	20	2,21	2,24	2,22	2,25	2,22	2,23	2,15	2,15	2,11	2,14	2,11
Portugália	7	1,73	1,73	1,79	1,81	1,74	1,70	1,69
Spanyolország	19	2,09	2,07	2,09	2,13	2,09	2,08	2,12	2,09	2,06
Svédország	21	1,70	1,59	1,57	1,64	1,67	1,72	1,78	1,77	1,74	1,79	..
Kelet-közép-európai volt szocialista országok												
Bulgária	6	1,60	1,62	1,49	1,65	1,59	1,67	1,79	1,74
Csehország	14	2,08	2,21	2,27	2,18	2,4	2,58	2,69	2,77	3,02	2,83	2,95
Lengyelország	16	..	1,85	1,64	1,78	1,84	2,01	2,14	2,21	2,23
Magyarország	7	..	1,99	2,06	2,11	2,19	2,21	2,31	2,48	2,39	2,56	..
Románia	8	..	1,96	1,73	1,78	1,82	2,14	2,69	2,95	2,95
Szlovákia	8	3,27	3,31	3,41	3,51	3,58	3,65	3,77
Szlovénia	12	1,68	1,70	1,70	1,69	1,75	1,94	1,95	2,05	..

1. táblázat folytatása

Ország	Régiók száma	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Szovjet utódállamok												
Észtország	5	2,00	2,16	2,24	2,29	2,40	2,53	2,61	..
Lettország	5	1,96	2,12	2,77	3,27	3,33	2,65	3,29	..
Litvánia	10	2,04	2,32	2,24	2,2	2,29	2,50	..
Kazahsztán	17	..	7,95	7,64	5,89	5,58	5,46	7,52	10,42	10,81	11,59	11,93
Kirgizia	8	2,69	3,28	3,61	4,24	4,24	4,18
Üzbegisztán	14	2,35	2,19	2,87	2,96	2,82	3,43	4,03	4,26	4,21
Más országok												
Argentína	14	11,30	11,54	11,84	12,53	13,34	13,72	13,95	14,47	14,80
Bolivia	8	2,68	2,63	2,49	2,42	2,52	2,79	2,66	2,77	2,86	2,87	..
Brazília	27	7,33	6,92	7,55	6,88	7,62	9,76	7,82	8,85	8,71	8,39	..
Ecuador	18	3,25	3,29	3,23	3,28	3,22	3,18	3,12	3,17	3,03
Egyesült Államok	51	4,37	4,17	4,12	4,10	4,20	4,28	4,39	4,66
Dél-Afriikai Köztársaság	9	4,07	4,02	3,88	3,74	3,38	3,86	3,02	3,26	3,19
Vietnám	8	5,83	6,05	6,00	5,57	5,66	5,70
Fülöp-szigetek	16	7,21	7,06	6,87	7,03	7,33	7,17	7,10	7,60	7,91	6,75	6,89
Törökország	81	14,89	14,11	14,13	16,31	14,80	14,13	13,87	13,68	10,85

Forrás: az államok nemzeti statisztikai hivatalai, az Eurostat, illetve az UNDP adatai alapján Nemes Nagy József számításai. A táblázat a legmagasabb és legalacsonyabb fejlettségű térség GDP/fő értékének hányadosait tartalmazza, dőlten szedve minden ország esetében a legnagyobb polarizációt jelező arányszám.

tendenciát megtörő faktorok (posztfordizmus, globalizáció, jólétkrízis). Lehetséges, hogy e két, együtt élő mechanizmus küzdelmének eredőjeként a kiegyenlítődési folyamatok be fognak indulni az átmeneti országokban is (nem automatikusan és vélhetően erős időbeli szóródással, egyedi jegyekkel, fékekkel, amelyek közé egyaránt tartozhatnak gazdaságstratégiai hibák vagy politikai, mentális fékek). Éppúgy megvan azonban az esélye annak, hogy a szocializmus éveiben elmulasztott gazdaságfejlesztési esélyek nyomán – hiszen ezekben az országokban így a fő feladatnak a *versenyképes gazdaság szerkezet* megteremtésének kihívása maradt örökül – az új jóléti állam kiépülése is megkésik (vagy jórészt elmarad), a polarizáló erők hosszú történeti távon fenntartják az erős tagoltságot, valamint a vele járó társadalmi igazságtalanságokat, gazdasági versenyhátrányt.

2. Regionális egyenlőtlenségek Magyarországon

Ma hazánkban a regionális fejlődés fő mozgásirányait a *rendszerátalakítás után kialakult új struktúrák*, új gazdasági és társadalmi intézmények és szereplők formálják. Egyre erőteljesebben hatnak a *globalizálódás* mechanizmusai (amelyek a gazdasági kapcsolatrendszereket, a humán erőforrásokat nemzetközi szinten mérik meg), valamint az információs rendszerek kialakításának és a *környezet* védelmének felértékelődött problémái. A korábbi térszerkezettől való eltérések és a legújabb időszak mozgásai jól érzékelhetők a regionális fejlődés jellemzésére nemzetközileg is általánosan használt fajlagos (a népességre vetített) területi GDP adataiban (2. táblázat).

A 2. táblázatban dokumentált néhány fontos összefüggést talán nem árt kiemelni.¹

- A hazai regionális folyamatokat és térszerkezetet egyaránt jellemzi az *állandóság*, a stabil megosztó dimenziók jelenléte, illetve a *szembetűnő pozícióváltások* bekövetkezése. Előbbire talán legjobb példa a markáns főváros–vidék dualitás, az alföldi térség tartós relatív elmaradottsága, utóbbit leginkább az ipari átalakuláshoz kapcsolódó depressziós pályák és látványos előretörések képviselik. (A viszonylagos térszerkezeti stabilitást jelzi, hogy az 1975. évi, illetve 2002. évi megyei gazdasági fejlettségi szintek között számolt korrelációs együttható értéke 0,58, a főváros nélkül pedig 0,38).
- Az új, részben módosult, a korábbinál tagoltabb térszerkezet már a *kilencvenes évek elején-közepén kialakult*, azóta csak kisebb mennyiségi mozgások észlelhetők (a fenti számokkal analóg, 1994. és 2002. évi korrelációk rendkívül magasak, értékük 0,95, illetve 0,81).
- Míg a *főváros–vidék* viszony alaptrendje a fejlettségi olló nyílása, a *vidéken belüli* arányokat a „lefelé nivellálódás”, illetve az ismétlődő differenciálódás hullámozása formálja (lásd az 2. táblázat maximum/minimum arányait). A főváros az egyetlen olyan téregység, amely a vizsgált időszakban mindvégig növelte relatív előnyét, „negatív párjai” Borsod-Abaúj-Zemplén, Békés és Csongrád, amelyek – más-más karakterrel ugyan, de – mindmáig lépésről lépésre hátrább szorulnak. A legutóbbi évekre a vidéken belül növekvő fejlődési-fejlettségi instabilitás jellemző, több nyugati megyében megtört a látványos dinamika. A legjellemzőbb példa Fejér, de hasonló jelek tűnnek fel Győr-Moson-Sopron és Vas pályáján is.
- A vidéki térségek több mint felének gazdasági fejlettsége (11 megye) a „virágzó szocializmusban” közelebb volt az országos átlaghoz, mint ma; csak a főváros és a tőle elválaszthatatlan Pest megye van ma a (relatív) csúcson. Az említett

¹ Hasonló tematikájú friss elemzéseként lásd *Salamin* [2004].

2. táblázat
Regionális fejlettségi különbségek Magyarországon, 1975–2002
(egy lakosra jutó GDP, Magyarország = 100)

Régiók, megyék	1975	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Budapest	139	182	183	189	191	191	196	203	204	<u>212</u>
Pest	61	76	72	73	77	77	80	78	83	<u>88</u>
Közép-Magyarország	114	147	146	148	151	150	154	156	158	<u>164</u>
Fejér	106	96	99	103	117	<u>124</u>	114	119	103	94
Komárom-Esztergom	<u>131</u>	80	86	89	86	84	83	84	92	93
Veszprém	<u>116</u>	80	84	81	80	81	80	84	84	79
Közép-Dunántúl	<u>117</u>	86	91	92	96	98	94	97	93	89
Győr-Moson-Sopron	111	103	109	110	109	121	131	<u>134</u>	120	118
Vas	82	103	107	109	114	117	<u>118</u>	114	100	99
Zala	88	<u>94</u>	92	93	91	90	90	84	85	87
Nyugat-Dunántúl	96	101	103	105	110	110	<u>115</u>	114	104	103
Baranya	<u>108</u>	84	80	78	80	79	78	76	76	74
Somogy	71	<u>76</u>	<u>76</u>	75	70	69	69	67	69	68
Tolna	77	<u>94</u>	92	91	84	86	89	81	84	78
Dél-Dunántúl	<u>88</u>	84	82	80	78	77	78	74	75	73
Borsod-Abaúj-Zemplén	<u>111</u>	70	76	71	69	69	67	64	64	62
Heves	<u>100</u>	73	74	74	72	73	72	71	75	73
Nógrád	<u>77</u>	62	59	57	53	57	55	54	56	55
Észak-Magyarország	<u>102</u>	70	73	69	67	68	66	64	66	64
Hajdú-Bihar	<u>83</u>	<u>83</u>	78	78	76	76	72	71	74	73
Jász-Nagykun-Szolnok	<u>93</u>	79	77	76	75	72	67	66	69	68
Szabolcs-Szatmár-Bereg	59	<u>62</u>	61	59	58	57	55	53	57	54
Észak-Alföld	<u>77</u>	74	71	70	69	68	64	63	66	64
Bács-Kiskun	<u>79</u>	77	<u>79</u>	76	73	71	70	66	69	68
Békés	<u>89</u>	80	78	76	72	69	68	66	66	62
Csongrád	<u>109</u>	94	93	93	90	89	86	82	81	77
Dél-Alföld	<u>91</u>	83	83	81	78	76	75	71	72	69
<i>Maximum/minimum arány</i>	2,36	2,94	3,1	3,32	3,6	3,35	3,56	3,83	3,64	3,93
<i>Maximum/minimum arány Budapest nélkül</i>	2,22	1,66	1,85	1,93	2,21	2,18	2,38	2,53	2,14	2,19

Forrás: 1975: Nemes Nagy József becslése; 1994–2002: a KSH hivatalos adatai. Aláhúzza az adott térség maximális értéke.

újraiparosodó nyugati megyék helyzete 1998–2000 között volt a legjobb; a Dél-Dunántúl több megyéje a kilencvenes évek közepéig még viszonylagos stabilitásról tanúskodó pályát futott be, de újabban láthatóan növekedési források nélkül maradt.

Már a megyei gazdasági fejlődési pályák is jelzik, hogy a regionális folyamatok szempontjából a 20. század hatalmas átalakulásokat eredményező utolsó évtizede nem tekinthető egységes időszaknak.

A korszak első felét a korábbi rendszer struktúrájának leépülését kísérő krízisjelenségek uralták. A rendelkezésre álló gazdaságstatisztikai információk alapján a rendszerváltozást követő években egy instabil gazdaság regionális képe rajzolódott ki. Ebben az időszakban (1993–1994-ig) döntően a válságelemek (jövedelemcsökke-

nés, a beruházások radikális visszaesése, a munkanélküliség) egyenlőtlen térbeli megjelenése jellemezte a területi folyamatokat. Mára ezek a tényezők – enyhébb formában, ugyanakkor a legkritikusabb térségeket tekintve térben nagyon rögzülten – viszonylagosan szétterültek az országban. *A kilencvenes évek közepétől kezdve* érzékelhetően megjelentek *a megújulás (elsősorban makrogazdasági) jelei*, a helyi és regionális siker csomópontjai.

Az átmenet nemcsak regionális átrendeződéssel járt, hanem a területi egyenlőtlenségek legfőbb elemeit is átformálta: míg a rendszerváltás előtt ezek elsősorban a lakossági infrastruktúra színvonalában, a közszolgáltatások elérhetőségében nyilvánultak meg, mára a regionális különbségek meghatározó tényezőivé a jövedelmek és a foglalkoztatás egyenlőtlenségei váltak (Enyedi [1996], Meusburger [2001a], Nemes Nagy [2001], Jakobi [2002]). Ez az új szerkezetű regionális tagozódás nem melleleg az egész átalakuló kelet-közép-európai régió sajátja (Tondl–Vuksic [2003]). E jellemzőket a továbbiakban a kutatás során részleteiben elemzett két indikátor: az adóköteles jövedelmek, illetve a munkanélküliség térszerkezetének bemutatásával érzékeltetjük.

Adóköteles jövedelmek

A regionális folyamatok két szakasza világosan érzékelhető a lakossági jövedelmek (egy állandó lakosra jutó bevallott személyi jövedelemadó-alap) területi egyenlőtlenségeinek alakulásában is (3. táblázat). A kilencvenes évtized első felében gyors jövedelmi, fejlettségi polarizáció tanúi lehettünk minden térségi szinten, majd az

3. táblázat

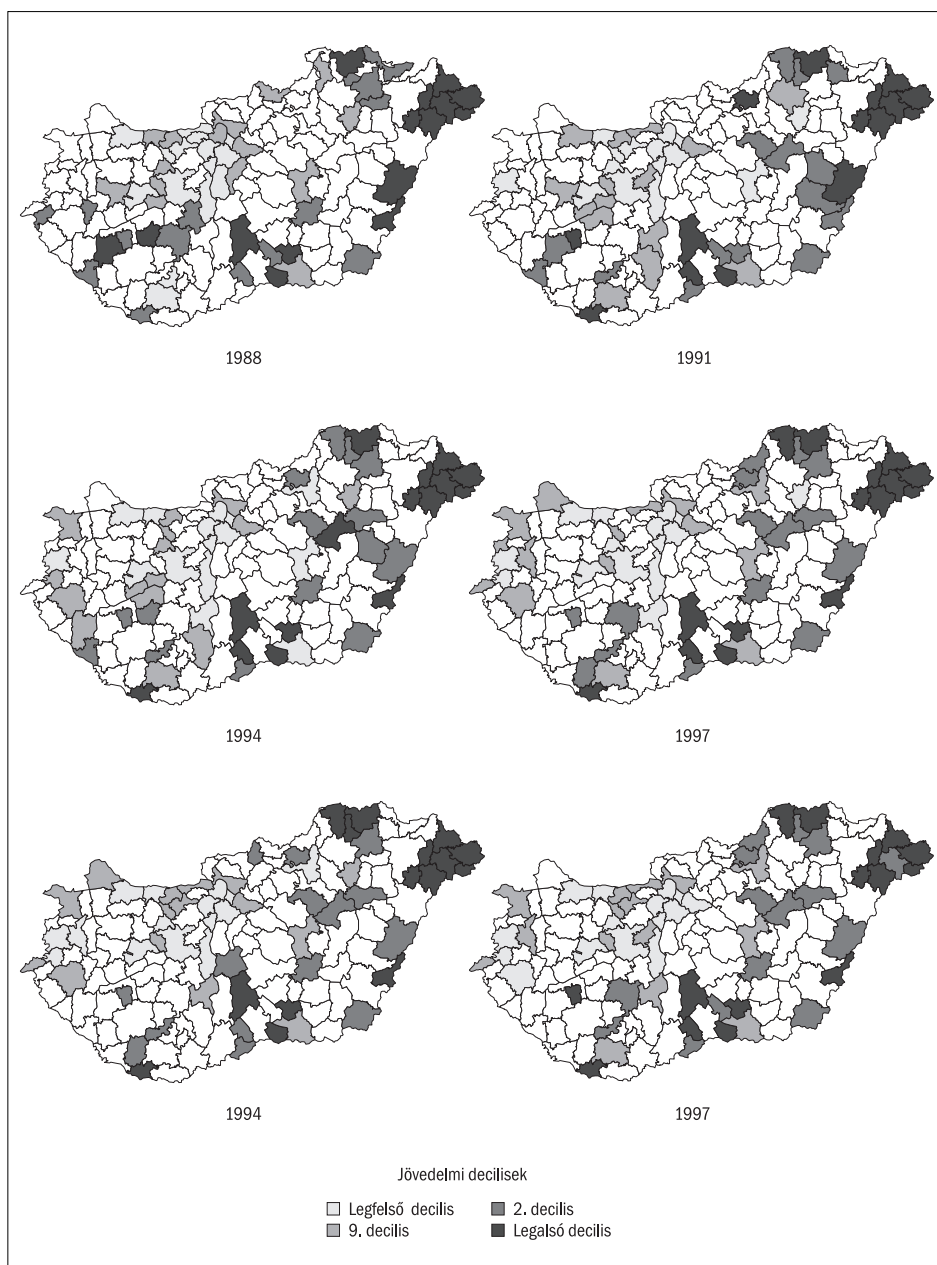
Az adóköteles jövedelmek területi egyenlőtlenségeinek alakulása különböző térségi szinteken (Hoover-indexek, százalék)

Év	Budapest–vidék (n = 2)	Régiók (n = 7)	Megyék (n = 20)	Kistérségek (n = 150)	Települések (n = 3157)
1988	6,9	7,6	7,7	9,1	10,8
1989	7,5	8,1	8,2	9,8	11,7
1990	8,3	8,6	8,7	10,7	12,9
1991	7,5	8,0	8,2	10,6	13,3
1992	9,6	9,3	9,8	12,0	14,8
1993	9,9	9,6	10,2	12,6	15,1
1994	9,9	10,0	10,4	12,9	15,5
1995	9,5	9,7	10,1	12,6	15,2
1996	9,0	10,1	10,3	12,7	15,2
1997	9,3	10,5	10,7	13,2	15,4
1998	9,4	11,0	11,2	13,2	15,5
1999	9,7	11,1	11,2	13,6	15,8
2000	9,3	11,3	11,5	13,5	15,6
2001	9,3	11,1	11,4	13,4	15,4
2002	8,6	10,4	10,4	12,2	14,7
2003	8,6	10,4	10,6	12,6	14,8

Hoover-index: $H = 1/2 \sum |x_i - y_i|$,

ahol: x_i és y_i az i -edik területi egység (régió, kistérség, település) százalékos részesedése az adóköteles jövedelmek volumenéből, illetve az állandó népesség számából. $H_{\min} = 0$, $H_{\max} = 100$.

2. ábra
 A lakossági adóköteles jövedelmek kistérségi térszerkezete, 1988–2003

évtized közepétől kezdve magas szinten stabilizálódtak az egyenlőtlenségek. A jövedelemegyenlőtlenségeknek több mint fele mindvégig a főváros–vidék különbség számlájára írható, az utóbbi években a vidéki régiók is egyre határozottabban különülnek el. E makroszerkezetre rakódnak a kistérségi és város–falukülönbségek.

A legutóbbi néhány évben – a különböző térségi szinteken 1999-től, illetve 2000-től kezdődően – a lakossági adóköteles jövedelmek egyenlőtlenségeiben egy *újabb szakasz*, a *konvergencia* irányába mutató fordulat, egyenlőtlenségcsökkenés jelei mutatkoznak. Ennek eredményeként mára a lakossági jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes évek eleji szintre mérséklődtek, de mértékük még jóval felette van a rendszerváltozás előtti tagoltságénak. A tendencia mögött alapjaiban makrogazdasági és társadalmi faktorok húzódnak meg. Ezek közül megemlíthető az a vidéken belüli *lefelé nivellálódás*, amit a világgazdasági recesszióban megrendült néhány exportvezérelt térség érték- és jövedelemtermelő képességének csökkenése okozott, valamint a jelentős és területileg viszonylagosan eloszló közalkalmazotti béremelés nivelláló hatása. A tendencia ma még bizonytalan. A legújabb, 2003. évi adatok újabb kisebb polarizálódást jeleznek; a főváros és vidék közötti eltérés csökkenésében a lakossági jövedelmek esetén a fővárosi szuburbanizáció, az agglomeráció javuló jövedelempozíciójának hatása az elsődleges (ahogy a 2. táblázat is mutatja, a GDP-vel mért gazdasági fejlettségi olló ugyanakkor tovább nyílt a főváros és a vidék között).

A lakossági adóköteles jövedelmek szintje stabil, de erősen mozaikos térstruktúrájú (2. ábra). Szembetűnő az északkeleti országrész kedvezőtlen helyzete, alacsony jövedelemtermelő képessége, ami egyrészt összefügg az itteni magas munkanélküliséggel, de az észak-magyarországi és az észak-alföldi régióban a havi bruttó keresetek átlaga is az országos szintnek mindössze 85 százaléka körül mozog, az egy lakosra jutó GDP pedig alig haladja meg az országos átlag 60 százalékát. Néhány kistérségben azonban (elsősorban Bács-Kiskun megyében) valószínűsíthetően nem pusztán a gazdaság gyenge teljesítménye, hanem a jövedelemeltagadás, a feketegazdaság átlagnál nagyobb területi koncentrációja okozza a kedvezőtlen relatív jövedelmi helyzetet. A pozitív pólust itt is a fővárosi agglomeráció, valamint a nagyvárosok körzetei alkotják.

Munkanélküliség

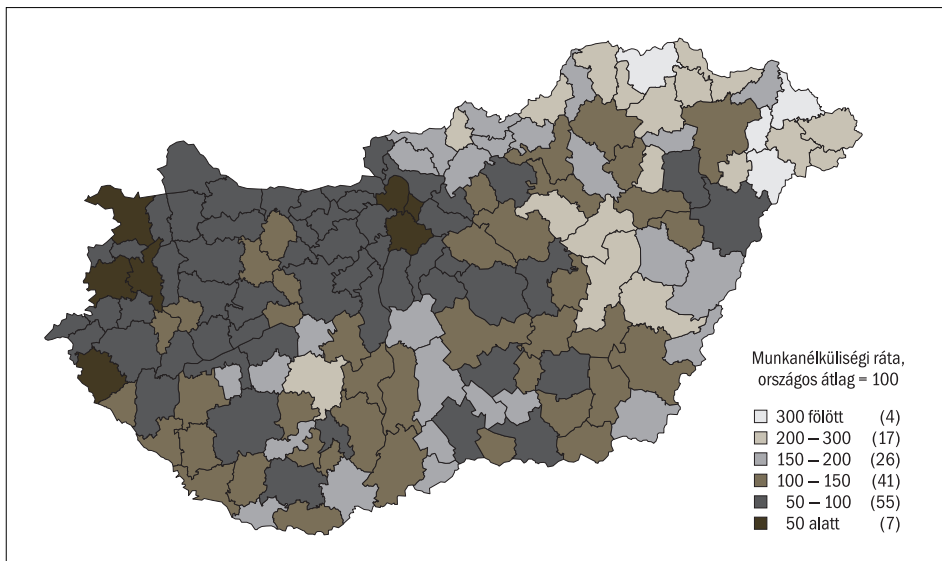
A munkaerő-piaci átalakulás korántsem érintette egyformán az ország különböző térségeit. Erre elsők között Schwertner János hívta fel a figyelmet a munkanélküliség megjelenése és legnagyobb mértékű elterjedése közötti időszakot felölelő elemzéseiben (Schwertner [1992], [1994]). Tanulmányainak a területi összefüggéseket érintő főbb megállapításai a következők:

- a munkaerő-piaci vonzaskörzeteket tekintve egyértelműen kialakult a munkanélküliség mértéke szerinti Nyugat–Kelet lejtő;
- a munkanélküliség által leginkább sújtott térségek jelentős átfedésben vannak a már több évtizede, több oldalról bizonyítottan elmaradottnak számító területekkel;

- a legkedvezőbb és a legkedvezőtlenebb helyzetű munkaerő-piaci körzetek között több mint tízszeres különbség tapasztalható a munkanélküliség mértékét tekintve;
- azok a térségek, ahol legelőször vált általánossá a munkanélküliség, szinte kivétel nélkül a legrosszabb helyzetű térségek közé tartoztak, míg a tömeges munkanélküliség által legkésőbb elért térségek mindig is a legkedvezőbb helyzetű munkaerő-piaci körzetek között szerepeltek.

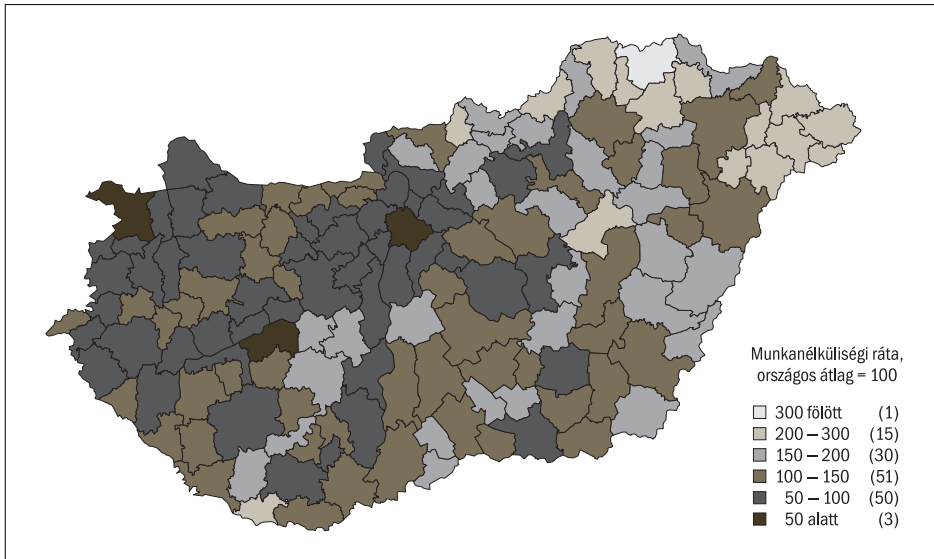
Állításainak igazolására szolgál néhány, egységesen kategorizált térkép (3–5. ábra). Az elsőn 1991. éves átlagának megfelelően, tehát a tömeges munkanélküliség megjelenésének igen korai szakaszában ábrázoltuk a regionális különbségeket, kistérségi szinten. Már ekkor igen jól kivehető a Nyugat–Kelet lejtő megléte: Magyarország keleti–északkeleti térségeinek gazdasága szinte teljesen és nagyon rövid idő alatt összeomlott a rendszerváltás után, ami tömeges elbocsátásokkal járt. Ehhez hasonló mértékű munkanélküliséggel csak a Dél-Dunántúl néhány kistérségében találkozunk. A tömeges munkanélküliség elterjedésének volt tehát egy erőteljes, az egész országrész lakosságát érintő, valamint egy kisebb területet magában foglaló gócpontja. A főváros térségében és a Nyugat-Dunántúlon ekkor még szinte nem is voltak elbocsátások.

3. ábra
A munkanélküliség kistérségi szintű regionális különbségei, 1991 (éves átlag)

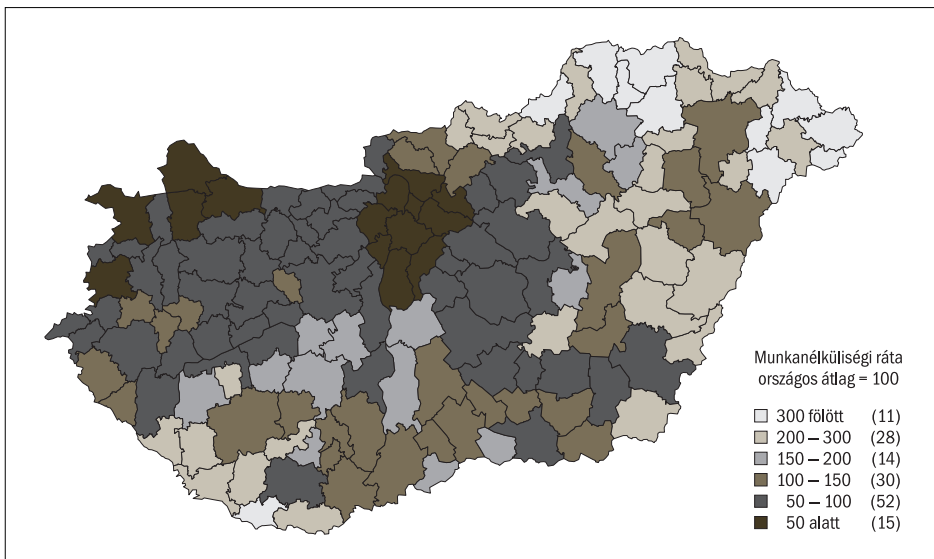
4. ábra

A munkanélküliség kistérségi szintű regionális különbségei, 1993 (éves átlag)

5. ábra

A munkanélküliség kistérségi szintű regionális különbségei, 2003 (éves átlag)

A munkanélküliség 1993 tavaszán érte el csúcspontját: a regisztrált munkanélküliek száma ekkor meghaladta a 700 ezer főt. Már nem volt olyan térsége az országnak, ahol – változó mértékben ugyan, de – ne okozott volna gondot a lakosság tömeges állástalansága. Ennek következtében a regionális különbségek is csökkentek, amit 4. ábránk, illetve 4. táblázatunk is mutat. A kilencvenes évek egészét tekintve sajátos „dagály–apály” hullámszerű munkanélküliségben ez a két-három év volt a „dagály” időszaka, „a munkanélküliségi hullám” egész a nyugati határig elhúzódott ekkor.

E nivellálódáson belül is megmaradt azonban az egyenlőtlenségek alapvető struktúrája: még mindig azokon a területeken volt a legmagasabb a munkanélküliség, ahol megjelenésének kezdetén is, és azokban a kistérségekben volt a legalacsonyabb, amelyeket legkésőbb ért el a gazdasági átalakulással együtt járó hanyatlás. Habár a munkanélküliség szintje országosan fokozatosan csökkent, a regionális különbségek megint csak növekedésnek indultak (4. táblázat). A rendszerváltás után kialakult góctérségekben mind a mai napig állandósult a nagy mértékű és tartós állástalanság (elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben), és a munkanélküliség ott kezdett legelőször csökkenni – és legnagyobb mértékben –, ahol a legkésőbb alakult ki: a főváros térségében és az Észak-, illetve Nyugat-Dunántúlon nagyon rövid volt az az időszak, amikor a munkanélküliség nagy tömegeket érintett, komoly társadalmi feszültséget okozva. Az ország északkeleti részén és a Dél-Dunántúlon azonban még mindig nem enyhült e probléma súlya (4. táblázat, 5. ábra).

4. táblázat
Regisztrált megyei munkanélküliségi ráták éves átlagai (százalék)

Megyék	1990	1993	1996	1999	2002	2003
Budapest	0,1	6,6	5,7	3,7	2,2	2,4
Baranya	1,1	13,2	12,2	11,6	11,2	11,9
Bács-Kiskun	1,1	16,0	10,9	10,0	8,8	9,4
Békés	1,1	16,3	14,0	13,0	11,2	11,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,3	20,2	18,0	19,5	19,1	19,6
Csongrád	1,0	11,7	9,3	8,5	8,1	8,5
Fejér	1,0	12,5	10,4	8,3	6,4	7,1
Győr-Moson-Sopron	0,5	8,2	7,4	4,8	4,0	4,1
Hajdú-Bihar	0,9	16,6	15,6	15,6	12,8	13,1
Heves	1,6	15,2	13,6	12,3	9,8	10,0
Jász-Nagykun-Szolnok	1,6	17,1	14,8	13,7	10,2	10,7
Komárom-Esztergom	1,0	14,4	12,0	10,1	6,7	6,0
Nógrád	2,4	21,3	17,0	16,2	13,8	14,6
Pest	0,5	11,0	7,8	6,0	3,7	3,7
Somogy	1,4	11,6	12,5	12,2	11,5	12,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	2,6	20,6	19,7	18,7	16,7	17,7
Tolna	1,6	14,7	13,4	12,9	10,0	10,7
Vas	0,4	9,1	7,2	5,6	4,5	5,0
Veszprém	0,9	11,9	9,9	8,2	6,6	7,0
Zala	0,8	10,3	9,8	7,7	6,4	7,0
Országos	1,0	12,9	11,0	9,7	8,0	8,3
Maximum/minimum	26,0	3,2	3,5	5,3	8,7	8,2

Forrás: FH REG. Idézi: Fazekas–Varga [2004] 308. o.

A tömeges munkanélküliség hullámpályáján tehát jól érzékelhetők a helyek, ahonnet kiindult, meg tudjuk határozni, hogy mely térségekben veszítette el erejét, hol okozta relatíve a legkevesebb gondot, és jól látszik az is, hogy az évek múlásával, a gazdaság erősödésének és normalizálódásának következtében pontosan oda „húzódott vissza”, ahonnet kiindult. A térszerkezet stabilitását sémaszerűen is érzékeltetni tudjuk az aktuális munkanélküliségi ráta szerinti mindenkori két alsó és két felső decilis kistérségeinek ábrázolásával (6. ábra).

A térképsorozat nagyfokú egybeesést, változatlanságot mutat a mindenkori legjobb és legrosszabb foglalkoztatási helyzetű térségek tekintetében, ami látványosan jelzi a térszerkezet – elsősorban a vizsgált időszak második felére jellemző – stabilitását. (E jelenségre a kilencvenes évek első felét vizsgálva már felhívta a figyelmet Fazekas [1997].)

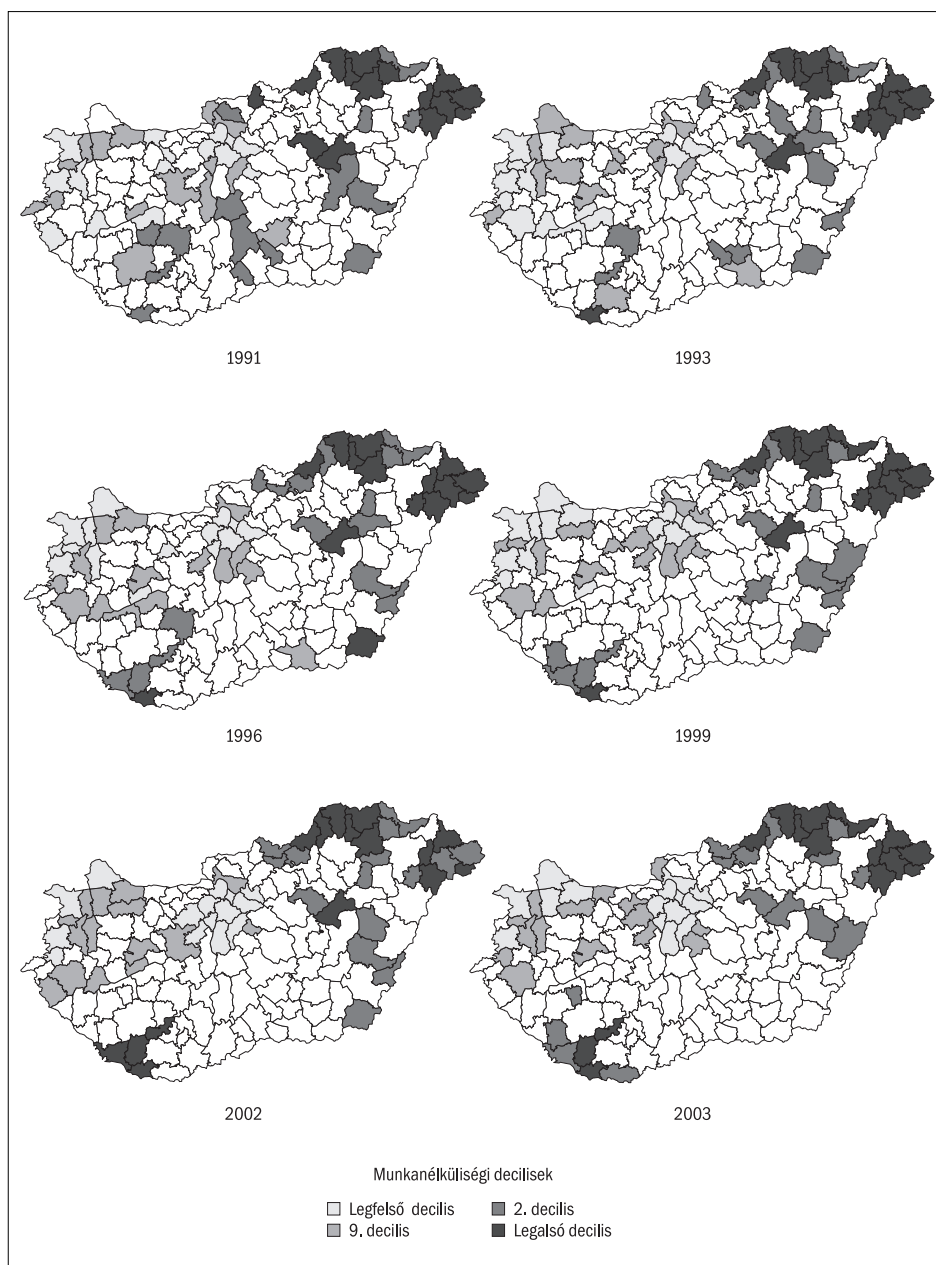
Ahogy a fentiek igazolják, bár a jövedelemdinamika, illetve a munkanélküliség látszólag a gazdasági átalakulás komplementer elemei, a regionális folyamatok szempontjából távolról sem írhatók le azonos módon. A jövedelmekben a kilencvenes évek elején határozott differenciálódási trend figyelhető meg, ami az évtized második felében magas szinten stabilizálódott, tagolt jövedelmi teret hozva létre. Ezzel szemben a munkanélküliség esetében a területi egyenlőtlenségek sajátos hullámmzása tapasztalható: a kiugróan polarizált induló állapotot térbeli kiterjedés, majd az évezred végére – igaz, alacsonyabb ráták mellett – egy újabb, az eredeti térszerkezethez nagyon hasonló, erősen regionalizált séma kialakulása követte (5. táblázat). Ez az eltérés mindenképpen indokolttá teszi mindkét indikátor térszerkezetére ható tényezők vizsgálatát.

5. táblázat

A munkanélküliség területi egyenlőtlenségeinek alakulása különböző térségi szinteken
(Hoover-indexek, százalék)

Év	Budapest–vidék (n = 2)	Régiók (n = 7)	Megyék (n = 20)	Kistérségek (n = 150)	Települések (n = 3157)
1991	17,52	26,35	26,71	30,53	33,16
1992	10,60	15,39	15,82	18,79	21,71
1993	8,91	13,01	13,57	15,66	18,21
1994	8,71	13,38	13,74	15,66	18,47
1995	8,17	13,34	13,69	15,62	18,74
1996	7,71	12,70	13,57	15,39	18,28
1997	9,07	15,04	15,86	17,43	20,07
1998	10,17	17,16	17,76	19,47	21,80
1999	10,28	18,06	18,54	20,40	22,66
2000	11,27	19,91	20,20	22,25	24,26
2001	12,01	22,50	22,58	24,30	26,46
2002	12,88	25,38	25,60	28,04	30,99
2003	12,71	25,56	25,56	28,57	31,67

6. ábra
A munkanélküliség térszerkezetének stabilitása

3. A területi tagolódás hatótényezői

A térben egyenlőtlen fejlődés, a jövedelemegyenlőtlenségek vagy a munkaerőpiac tagoltságának hatótényezőit keresve a különböző tudományterületek jellemzően eltérő tényezőcsoportokat emelnek ki.

A *közgazdasági* közelítések jórészt magán a gazdaságon belül keresik a folyamatokra ható erőket. Jellegzetes magyarázó változója e kutatásoknak a tőke megoszlása (Fazekas [2003]), térbeli koncentrációja, a gazdasági szereplők forma és nagyság szerinti eltérése (Horváth [1993], Barta [2001]), a hatékonyság (Dall'erba és szerzőtársai [2003]) vagy éppen az ágazati specializáció különböző jelzőszámai (Traistaru–Nijkamp–Longhi [2003], Rédei–Jakobi–Jeney [2002]). A *geográfia* a földrajzi hatótényezőket keresi. Míg korábban az ipar és a mezőgazdaság természeti alapjai, erőforrásai jelentették a fő iránytűt a térbeli tagoltság magyarázatában, a modern gazdaság és a társadalom esetében már inkább a népességkoncentráció (Bajmócy [2000]), a migráció (Illés [2000]), az urbanizáció, a települési funkcionális tagozódás (Rechnitzer [1993], Beluszky [1999], Timár [2002]) kerül reflektorfénybe. A földrajzi szemléletben is megjelennek már a térbeliség legáltalánosabb kategóriáiban gondolkodó *regionális tudomány* számára elsőrendű fontossággal bíró olyan tényezők, mint a térbeli helyzet, a fekvés paraméterei (Nemes Nagy [1993]). A társadalomföldrajzi, szociológiai megközelítések – nem élesen válva el az előbbi tudományterületektől – a „puhább” tényezőket veszik inkább elő: a humán erőforrások (Dóry [1997], Nagy [2001], [2002], Fóti [2002], Meusburger [2001b]), a szervezeti hálózatok, a társadalmi aktivitás szerepét (Berényi [1997]).

A nemzetközi szakirodalom egybehangzó megállapítása az is, hogy a hosszú távú térfolyamatok alakulásában-alakításában a *tőkemozgás*, a gazdasági hatékonyság hatása egyértelműen dominál a demográfiai, migrációs és foglalkoztatottsági tényezőkhöz képest. Mindez nem jelenti azt, hogy a világméretű demográfiai és migrációs nyomás vagy a súlyos – Európa felett régióit is sújtó – munkanélküliség (társadalom)politikai jelentősége figyelmen kívül lenne hagyható, de a térfolyamatokat ma még sehol sem ezek a faktorok, hanem a tőkemozgások uralják. A regionális gazdasági növekedést ma egyértelműen a termelékenység javulása hajtja, pozitív foglalkoztatottsági hatás tendenciájában nincs. Általánosan jellemző az, hogy a foglalkoztatási és demográfiai, korszerkezeti tényezők a magasabb gazdasági hatékonyságú régiók előnyét tovább növelik. (A tényezőszúlyok a jövedelmi, fejlettségi szint sokfajta tényezőkre bontásával számszerűsíthetők – lásd például OECD [2003], Nemes Nagy–Németh [2003]) A téma több területét illetően számos kiváló elemzés látott napvilágot, tanulmányunk gondolatmenete részben ezekre épül.

Az iskolázottság várható hatásai nagyon erőteljesen jelen voltak – bizonyos értelemben pozitív illúzióként is – a rendszerváltozás korai éveinek szakirodal-

mában (lásd például *Forray* [1993]). Mások, köztük épp e tanulmány szerzői, jóval erőteljesebben a fekvési, elérhetőségi tényezők szerepére összpontosítottak korábbi munkáikban. E kutatások eredményei minden esetben azt mutatták, hogy az ország a munkához és jövedelemhez jutás esélyeit illetően erősen regionalizált, mégpedig nem mozaikszerűen, hanem határozott térstruktúrák szerint, jól megfogható területi mintázatot felvéve.

A térszerkezet – akár alacsony, akár magas regionális egyenlőtlenségi szintek melletti – megmerevedése háttérben pedig *biztosan nem rövid távú, eseti okok, hanem igen hosszú távon ható, tradicionális területi jellemzők húzódnak meg* (*Fazekas* [1997]). Ennek fényében lényeges kérdés tehát, hogy vajon melyek azok a jól megfogható, konkrét társadalmi-gazdasági tényezők, amik országos szinten jelentős szerepet játszottak és játszanak a munkanélküliség, valamint ezzel összefüggésben a lakossági jövedelmek regionális különbségeinek kialakulásában.

Ebben a szellemben íródtak meg a hazai szakirodalomban is azok a mérvadó munkák, amelyek elsősorban a munkanélküliség, kisebb részt pedig a lakossági jövedelmek regionális különbségeinek háttérben álló okokat kutatták. A munkaerőpiacra vonatkozó első ilyen jellegű kutatások eredményeit *Fazekas Károly* közölte (*Fazekas* [1993]). Ő faktoranalízis segítségével a foglalkoztatási körzetek szintjén négy, tartalmilag egymástól jól elváló tényezőcsoportot hozott létre, majd a kapott faktorértékeket független, az 1992. decemberi munkanélküliségi rátát függő változónak véve, regressziós becslést végzett. Azt találta, hogy a *térségek vállalkozási, ipari és mezőgazdasági kapacitásának mértékére utaló tényezők önmagukban munkanélküliség-csökkenítő hatást fejtettek ki ebben az időszakban*. Tehát már a kilencvenes évek legelején ott volt az átlagosnál lényegesen *alacsonyabb a munkanélküliség*, ahol már ekkor az *átlagnál több volt az egyéni vállalkozó*, az *átlagosnál kedvezőbbek voltak a vállalkozások infrastrukturális feltételei*, az *átlagosnál fiatalabb és iskolázottabb volt a népesség*, *nagyobb volt az átlagos településnagyság*, *jobbak voltak a termőföldi adottságok*, *erősebbek voltak az ipari hagyományok*. A két legnagyobb hatóerejű változó, a vállalkozási és az ipari kapacitás kombinációi segítségével tipizálta is Magyarország foglalkoztatási körzeteit. Az eljárás tanulmányunk szempontjából legfontosabb eredménye, hogy a munkanélküliségi ráta szignifikánsan alacsonyabbnak bizonyult a *vállalkozói–ipari*, mint a ráta alapján sorrendben következő *vállalkozói–nem ipari*, *nem vállalkozói–ipari* és *nem vállalkozói–nem ipari* térségekben. *Fazekas* néhány évvel később felújított változókészlettel, de azonos módszertannal megismételte vizsgálatait (*Fazekas* [1997]). Mint már említettük, tanulmányában felhívja a figyelmet a *munkaerőpiac regionális különbségei és a kistérségi pozíciók nagyfokú stabilitására*. Külön kiemeli itt is a vállalkozási aktivitás és az ipari kapacitás döntő szerepét, utalva arra, hogy *az ipari válságágazatokba tartozó nagyvállalatok összeomlása ugyan jelentős munkanélküliséget indukált néhány kistérségben, ezek azonban inkább kivételek, mintsem a helyi foglalkoztatási válsághelyzetek tipikus példái*. *A magas munkanélküliséggel sújtott területeket inkább jellemzi a perifériális fekvés, a fejletlen infrastruktúra, a képzetlen munkaerő, a fejletlen terciér szektor és a mezőgazdasági karakter*. Az ipari régiók közül ott alakult ki magas munkanélküliség, ahol az ipar rendszerváltás előtti dominanciája fejletlen vállalkozói háttérrel párosult. Vizsgálatai során azt találta, hogy

a rendszerváltás idején a regionális különbségeket kiváltó tényezők hatóereje alig csökkent az évek során. A szerző ezt az eredményt három okkal magyarázza:

- az elemzésbe bevont változók egy része nagyon lassan módosul az évek során: a közlekedési infrastruktúra kiépítettsége, a lakosság képzettségi színvonala, a vállalkozási hajlandóság stb.;
- a számszerűsített változók magyarázóereje mögött nagyon fontos látens változók húzódnak meg: a régiók földrajzi helyzete, a cigányság helyi lakosságon belüli aránya stb.;
- az időben gyorsan változó indikátorok esetében erős kapcsolat áll fenn a rendszerváltás előtti és utáni értékek között.

A vázolt eredményeken túl ezek a vizsgálatok azért is fontosak számunkra, mert a Fazekas [1997] tanulmányban a szerző a térségek földrajzi helyzetére utaló *távolságmutatókat* is alkalmazott a munkanélküliség regionális különbségeinek magyarázatára. A megismételt regressziókban az előzetes faktoranalízis során kialakított „távolságfaktor” hatóereje bizonyult a legnagyobbnak, vagyis elsősorban a kedvező földrajzi helyzet, az előnyös fekvés indukálta társadalmi-gazdasági hatótényezők azok, amelyek nem engedik magas szintre emelkedni a munkanélküliséget Magyarország adott régióiban. Másképpen fogalmazva: a jó földrajzi helyzetű, zömmel nyugati fekvésű, illetve átlagosnál jobban urbanizált térségek helyi társadalmá tömegesen ki tudta használni a *helyzetből adódó* fejlődési lehetőségeket, az átlagosnál jobban tudott alkalmazkodni a piacgazdaság kihívásaihoz, meg tudott felelni az új, munkahely-teremtő gazdasági berendezkedés által támasztott követelményeknek.² Nem volt tehát elég pusztán *fizikailag* jó helyzetben lenni, ez önmagában kevés egy térség boldogulásához (lásd példaként az Észak-Dunántúl belső periferiáit).

Fazekas a kapott összefüggések alapján egy újfajta térségtipizálás elkészítését és térképre vitelét is indokoltnak látta, amit ezúttal is a két legfontosabb tényezőcsoport, a már ismert „távolság-”, valamint a zömmel jövedelemtípusú változókat tömörítő „urbanizáltság” faktor segítségével végzett el. A kedvező, centrális fekvés és a jó elérhetőségi viszonyok fontosságát jelzi, hogy *az urbanizált-központi régiók foglalkoztatási helyzete mutatkozott a legkedvezőbbnek, de a rurális-központi területek munkanélküliségi jelzőszámai sem maradtak el sokban tőlük. Az urbanizált-távoli régiók helyzete már sokkal rosszabb, míg a rurális-távoli vidékek munkanélküliségi jelzőszámai mutatják a legkedvezőtlenebb képet.*

A Fazekas által leírtak fontos kiegészítését jelenti Ábrahám Árpád és Kertesi Gábor 1996-ban közölt tanulmánya. Ők is a munkanélküliség regionális különbségeit, illetve ezek kiváltó okait vizsgálták a '90-es évek első felére. Területi egységeket az Országos Munkaügyi Központ területi irodáihoz tartozó körzetek adták, adatbázisukat pedig elsősorban az 1990. évi népszámlálás segítségével állították össze. Vizsgálataik alapvetően annyiban tértek el a Fazekas által közöltektől, hogy ők intertemporális modelleket állítottak fel (regresszióikat 20, egymást ne-

² A regionális tudományban a térparaméterek fejlettségbefolyásoló szerepének vizsgálata ekkor már elfogadott kutatási módszer volt (lásd Nemes Nagy [1993]).

gyedévenként követő időpontra is elvégezték), valamint változóikat előzetesen nem vonták össze faktoranalízissel. Modelljeikben elsősorban arra keresték a választ, hogy a cigányság aránya, illetve a helyi lakosság átlagos iskolázottsági szintje mennyiben befolyásolta a munkanélküliség alakulását Magyarország 170 körzetében. Kontrollváltozóként a vállalkozások sűrűsége, az ipari foglalkoztatás és az átlagos mezőgazdasági földminőség szerepelt, valamint hat dichotóm változó segítségével felosztották az országot nagyrégiókra. Több új szempontot is bevezettek tehát Fazekas első, a fentiekben ismertetett tanulmányához képest. Először is Fazekasnál nem szerepelt sem a cigányság aránya, sem a népesség iskolázottsága magyarázó változóként; hatásukra a kapott eredmények tükrében csak közvetetten lehetett következtetni. (Fazekas megismételt modelljében már mindkét tényezőt a magyarázó változók között találjuk; az iskolázottság a faktoranalízis során az „urbanizáltság” faktorba lépett be legnagyobb súllyal, a cigányság aránya pedig a „távolság” faktorba került.) Másrészt az *Ábrahám–Kertesi* [1996] tanulmány már a földrajzi helyzet, az adott régióhoz tartozás szerepét is igyekezett mérni, felismerve a munkanélküliség jelentős és a térségek relatív pozícióját tekintve igen stabil regionális különbségeit. Arra voltak kíváncsiak, hogy az ország egyes nagyrégiói önállóan is alakítják-e a területi differenciákat, vagy pedig hatásuk csak látszólagos, a más tényezőkben meglévő különbségekre vezethető vissza. (Fazekas második vizsgálatában a dummy változóknál kifinomultabb módon, átlagos közúti utazási idővel mérte a fekvés, a földrajzi helyzet hatását.)

A többváltozós regressziók eredményei szerint a vizsgált körzetek között a cigányság népességen belüli arányában és a helyi lakosság iskolázottságában mutatkozó eltérések alakítják legnagyobb súllyal a munkanélküliség regionális különbségeit. A kontrollváltozók közül háromnak (vállalkozások sűrűsége, ipari foglalkoztatás, átlagos mezőgazdasági földminőség) nincs meghatározó szerepe, míg a nagyrégiókhoz tartozás ténye önmagában is igen fontosnak bizonyult. Érdekes és igen figyelemreméltó változás következett be azonban e tényezők hatóerejének időbeli alakulásában. Míg a munkanélküliség kialakulásának korai szakaszában az etnikai különbségek játszották messze a legfontosabb szerepet a területi differenciálódásban, addig 1994 végére ez a reláció teljesen ellentétébe fordult, és az iskolázottság vált a magasan legnagyobb hatóerejű tényezővé. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a munkanélküliség kialakulásakor legelőször az alacsony képzettségű munkavállalókat bocsátották el, ők tehát már az első pillanattól kezdve felülreprezentáltak voltak a munkanélküliek körében. Az alacsony képzettségűek között azonban erősen felülreprezentáltak a romák, így ők többnyire e kategóriába kerültek a munkanélküliek között is. Ehhez adódott hozzá a velük szemben bizonyítottan meglévő negatív munkaerő-piaci diszkrimináció, ami csak tovább rontotta foglalkoztatási esélyeiket, ugyanis először őket bocsátották el, de ez csak ideig-óráig lehetett hatékony eszköze a nem roma munkavállalók megóvásának. Később aztán, a munkanélküliség tömegessé válásával a munkaadók rákényszerültek arra, hogy nem roma dolgozóikat is nagy számban bocsássák el, így a romák aránya egyre csökkent a munkanélkülieken belül. Továbbra is az alacsony képzettségűek váltak munkanélkülivé legnagyobb valószínűséggel és egyre nö-

vekvő számban, amit az iskolázottság fokozatosan növekvő magyarázóereje bizonyít. A regressziós paraméterek időbeli futása tehát nem azt mondja, hogy az iskolázottságnak nem volt fontos szerepe már a munkanélküliség megjelenésének legkorábbi szakaszában is, de azt sem jelenti, hogy a cigányság foglalkoztatási esélyei bármit is javultak volna az évek során. Az általános összefüggés mindig is élt: minél alacsonyabb képzettségű egy körzet lakossága, ott valószínűleg annál súlyosabb foglalkoztatási válság figyelhető meg. A cigányság sajátos helyzete rövid ideig csak eltakarta e tény, meg nem változtatta.

A regionális paraméterek időbeli futása is érdekes inverziót mutat. 1993-ig, a legnagyobb mértékű hazai munkanélküliség időpontjáig az északkeleti nagyrégió magyarázóereje volt egyedül szignifikáns a regionális hovatartozás dummy változói közül. A standardizált béták előjele pozitív, e régió hatása tehát növeli a munkanélküliséget; a kapott béták nagysága összevethető a fent elemzett két kulcsváltozóéval. 1993 végén megváltozott a helyzet: az északkeleti régió hatása már nem volt szignifikáns, azzá vált viszont az északnyugati, majd a központi régió magyarázóereje – egyre erősödő és az előbbiekhöz mérhető nagyságú, ám ezúttal negatív előjelű béták mellett. Az előbbi eredmények mögött minden bizonnyal a szovjet piacok összeomlása és a nehézipar északkeleten különösen érzékelhető válsága, az utóbbiak mögött pedig az 1994-től tartó zöldmezős beruházási felledülés áll, amely elsősorban az ország északnyugati és központi fekvésű területeit érintette. Az *Ábrahám–Kertesi* [1996] utal rá, hogy e régió kitüntetett helyzetét a nagy gazdasági erejű, dinamikus alpi (német, osztrák, észak-olasz) térségek és Budapest földrajzi közelsége okozza, mely érveket több más tanulmány is megerősíti, sőt részletesen elemzi (például *Nemes Nagy* [2003], *Tagay* [2004]).

A kedvező fekvésnek és elérhetőségnek a gazdasági telephely megválasztásával összefüggő kérdései kulcsszerepet játszanak a munkaerőpiac regionális tagoltságának magyarázatában. Bár a „pálya és drót” nélküli kommunikáció szerepe egyre erősödik, az egyes régiók *földrajzi helyzete* még ma is szignifikáns hatással van a gazdaság térbeli tagoltságára, a fekvés és az elérhetőség a telephelyválasztás alap tényezői. E tekintetben háromféle jellegzetes megközelítés, elemzési szemlélet különíthető el (*Nemes Nagy* [2003]). Az első alapvetően a közlekedési, hálózati kapcsolatokat helyezi előtérbe, mondván, hogy ezek megfelelő színvonala gyors és költségtakarékos szállítást és utazást tesz lehetővé, ezzel segítve a telephelyválasztást. A második megközelítés abból indul ki, hogy a társadalmi-gazdasági tér korántsem homogén, abban kisebb-nagyobb gócpontok, tömörülések találhatók. A gazdasági szereplők számára e sűrűsödési pontok (nagyobb települések, agglomerációk, fejlett régiók) közelében való elhelyezkedés a meghatározó telephelyválasztási szempont. A harmadik megközelítés a gazdaság működése szempontjából markáns, nagy hatású térelemek (határok, autópályák, vasútvonalak, bizonyos természeti akadályok) területi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatását vizsgálja.

E második megközelítésből adódó „nyugati hatást” mutatja be Barta Györgyi, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a budapesti agglomerációban és az Észak-Dunántúlon koncentráliódik az országba befolyt külföldi működőtőke több mint 80 százaléka. Az ő magyarázatában is e térség földrajzi elhelyezkedése, geopoliti-

kai helyzete határozta meg a befektetők telephelyválasztását, mivel e terület már része a kibővült nyugat-európai gazdasági térnek (Barta [2003]).

A munkanélküliség Nyugat–Kelet lejtője a már felvázolt tényezőkön túl éppen a külföldi működőtőke regionális egyenlőtlenségeivel függ össze. Fazekas Károly több korábbi írásában és a 2003. évi Munkaerőpiaci Tükörben közölt tanulmányában is részletesen elemzi e kapcsolat természetét, a külföldi működőtőke-befektetések területi koncentrációját és foglalkoztatottságra gyakorolt hatását. Vizsgálatai szerint *a külföldi tőke beáramlása nettó foglalkoztatás-növelő hatású volt a kilencvenes években* (Fazekas [2003b]). A foglalkoztatottak száma 1992-ben még meghaladta a 4 millió főt, majd rohamos csökkenés után 1996–1997-ben érte el mélypontját (körülbelül 3,65 millió fő). Létszámuk azóta fokozatosan bővül, 2002-ben már megközelítette a 3,9 milliós értéket (Laky [2003]). Ezen belül a közszférában dolgozók száma gyakorlatilag változatlan maradt: kisebb-nagyobb hullámzások mellett folyamatosan mintegy 800 ezer főt tarthattunk nyilván közalkalmazottként (Kőrösi–Surányi [2002]). *Az elmúlt évek létszámnövekedése tehát a piaci szférában zajlott, amin belül a foglalkoztatás bővülése a teljesen külföldi kézben lévő vállalatok körében volt a leggyorsabb.* (1998-ban már minden harmadik vállalati alkalmazott külföldi tulajdonú cégnél dolgozott, míg e vállalatok foglalkoztatási részaránya néhány ágazatban meghaladta a 80 százalékot (Oszlai [1999]). Mint már említettük, a Magyarországon befektetett külföldi működőtőke több mint 4/5-e a Budapest–Bécs tengely mentén talált magának telephelyet, ami rendkívüli mértékű területi koncentrációra utal. Így e befektetések hatására a foglalkoztatottság növekedése is regionálisan igen egyenlőtlenül, túlnyomórészt e régió javára oszlik meg. Általánosan megállapítható, hogy a külföldi működőtőke térnyerése általában növeli a munkaerőpiacon tapasztalható regionális különbségeket (Fazekas [2003b]).

Témánk szempontjából is igen fontos kérdés, hogy milyen tényezők befolyásolják leginkább a külföldi cégek telephelyválasztását, és ezek közül melyek okozzák e tőkebefektetések nagymértékű területi koncentrációját. Békés Gábor írása kifejezetten e kérdéskör elméleti összefüggéseit vázolja fel (Békés [2003]). Az ő megközelítésében a telephely-választási motivációk alapvetően két csoportra oszthatók. Az első a statikus szempontokat emeli ki: az adott telephely milyen előnyöket mutat és milyen veszélyeket rejt magában a többi lehetséges telephellyel szemben. Itt a fő döntési szempontok a helyi erőforrások kiaknázásának lehetőségei, a helyben adódó komparatív előnyök, a helyi piacra település előnyei, valamint a beruházás stratégiai értéke. A második megközelítési mód alapvetően dinamikus: figyelembe veszi az externális hatásokat is. E szemlélet és egyik legfontosabb elmélete, az új gazdaságföldrajz, azt kutatja, hogy mi készíti a vállalatokat az egymás közelében való megtelepedésre, azaz a termelés koncentrációjára (amit, mint láttuk, Magyarországon is tapasztalhatunk), illetve mi váltja ki a tőke távoli régiókba való áramlását. A statikus szempontok e rendszerben újjakkal egészülnek ki, és a hangsúlyok is eltolódnak, mivel e megközelítésben már a vállalatok közötti kölcsönhatások szerepe válik fontossá. Ez esetben a fő döntési szempontok bizonyos inputtényezők (megfelelő színvonalú munkaerő-kínálat, jelenlegi és jövőben várt bérszínvonal, a beruházás költségei), a piacok közelsége (a fogyasztók és a beszáll-

lítók közelsége, a piac mérete, a köztes és végső termékek várható ára), valamint a szállítási és más tranzakciós költségek (kereskedelmi költségek, az ismeretlen terület váratlan vagy információhiányból eredő költségei).

A felvázolt elméleti összefüggések gyakorlati érvényesülését empirikusan igazolja Barta [2003]. Idézett tanulmányában a magyar ipar rendszerváltozás utáni területi folyamataival foglalkozik, részletesen elemezve az ipari tevékenységet folytató vállalatok területi elhelyezkedésében, telephelyválasztásában mutatkozó differenciákat. Kutatásai során úgy találta, hogy az iparvállalatokat telephelyválasztási jellemzőik alapján három nagy csoportra lehet osztani: külföldi közép- és nagyvállalatok, valamint ezek beszállítói; hazai nagyvállalatok; kis- és középvállalatok – főleg hazai tulajdonúak. E három közül a külföldi közép- és nagyvállalatok alakították legnagyobb mértékben az ipar térbeli struktúráját, így a szerző elsősorban e csoport jellegzetességeit emeli ki tanulmányában. Mint már Békés Gábor is utalt rá, e vállalati kör telephelyválasztását alapvetően két szempont befolyásolja: egyrészt a piacszerzés és a termelési tényezők elérhetősége, másrészt pedig a kedvező költségek. A piacszerzés, a termelési tényezők, valamint a beruházás és a vállalkozás beindításának költségei elsősorban az ország jellemzőitől függenek, így az ország tökevonó képessége nagyban e tényezőktől függ. Az országon belüli telephelyválasztást viszont már elsősorban a termelési tényezők elérhetősége határozza meg. Ez az a fő szempont, amelynek következtében – mint már többször utaltunk rá – a külföldi tőke több mint 80 százaléka a fővárosban és annak agglomerációjában, illetve az Észak-Dunántúlon telepedett meg. E helyzet kialakulásának legfőbb okaként már említettük Nyugat-Európa földrajzi közelségét, a nyugat-európai gazdasági tér bővülését Budapest irányában, amely folyamat legfőbb mozgatórugói többek között a főváros igen jelentős gazdasági erejében, tökevonó képességében, az M1-es és az M7-es autópályák létében, az itt honos ipari hagyományokban, valamint e régió lakosságának képzettségi szintjében, munkamoráljában, az általuk elérhető magasabb termelékenységi szintben keresendők.

A Békés Gábor által bemutatott agglomerálódási folyamatok hazánkban is megfigyelhetők a külföldi vállalatok körében: az újonnan betelepült vállalatok még abban az esetben is e régiót választották telephelyül, ha hiány mutatkozott valamely termelési tényező, elsősorban a képzett munkaerő terén.³ Fazekas Károly több írásában is igazolja ezeket a megállapításokat. Köllő Jánossal publikált írásában azon túl, hogy bemutatják a külföldi érdekeltégű vállalatok ágazati és regionális eloszlását, e vállalatok munkaerő-keresletére tesznek tanulmányunk szempontjából is releváns megállapításokat. Eredményeik arra utalnak, hogy a külföldi érdekeltégű vállalatokban felülreprezentáltak a fiatal, illetve a magasan iskolázott munkavállalók, valamint az is kiderül, hogy az e vállalatoknak a hazai átlagot lényegesen meghaladó mértékű bérei elsősorban a *külföldi érdekeltégű vállalatok magasabb termelékenységének* tudhatók be, de lényeges szerepet játszik benne a *dolgozók nem, életkor és iskolázottság szerinti összetétele* is (Fazekas–Köllő [1998]).⁴

³ Jó példaként szolgálnak a termelési agglomerálódásra a hazai autógyárak.

⁴ Ez utóbbi faktor szerepét emeli ki többek között Semjén [2001], Meusburger [2001b].

Éppen e keresleti tényezők miatt állíthatjuk, hogy a külföldi tulajdonú foglalkoztatás regionális különbségei erősen kapcsolódnak a munkaerőpiac területi egyenlőtlenségeihez. Az empirikus vizsgálatok – a többi kelet-közép-európai országban tapasztaltakhoz hasonlóan – azt mutatják, hogy a külföldi befektetők telephely-választási döntéseik során egyértelműen a relatíve magasan iskolázott népességű és a nyugati határhoz, illetve a fővároshoz közeli térségeket, településeket részesítik előnyben (Fazekas, [2000a], [2000b], [2003a], [2003b]). A vállalatok területi elhelyezkedése ráadásul igen nagy stabilitást is mutat: a munkahelyteremtő külföldi tőke nem áramlik keletre, az elmaradottabb, a magasabb munkanélküliséggel sújtott, alacsonyabb átlagbérű területekre, amihez alapvetően hozzájárulnak a tőke által kedvezőnek, illetve kedvezőtlennek ítélt régiók között mutatkozó jelentős és egyre növekvő *termelékenység különbségek* is (Fazekas [2003b]).

A munkanélküliség regionális különbségeinek csökkentéséhez elvileg jelentősen hozzájárulhat a munkaerő térbeli mobilitása, egyik munkaerőpiacról a másikra való költözése, illetve ingázása (Cseres-Gergely [2003a]). Másként fogalmazva: a migráció hiánya, a munkaerő immobilitása nagyban okozója a területi egyenlőtlenségek kialakulásának, illetve azok konzerválásának.

Magyarországon a mobilitási ráta – a „mobil” személyek aránya a teljes lakoságon belül – évi 4 százalék körül mozog, amin belül a migrációs ráta – amikor az új lakóhely régiója különbözik a régiétól – mintegy 1,5 százalékot ér el, ami megfelel a nemzetközi tendenciáknak (Cseres-Gergely [2003b]). E népességmozgásnak három fő területi jellemzője figyelhető meg. Egyrészt szembetűnő a fővárosi agglomeráció felduzzadása, erőteljes népességvonzó ereje. Másrészt minden nagyobb városunk körül kirajzolódik egy lélekszámában egyértelműen bővülő településgyűrű. Harmadrészt erőteljes Budapest, valamint több más nagyváros „kiürülése”, népességvesztése. A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségeiről eddig elmondottak tekintetében e fő irányok közül elsősorban a Budapest körüli településköszorú népességvonzó erejére érdemes figyelni. A költözés indokaként számos tényezőt nevezhetünk meg, amelyek közül talán legfontosabbak a településkörnyezetre, lakóhelyünk intézményi ellátottságára vonatkozó döntési faktorok, a munkaerőpiac oldaláról elvi szinten pedig a munkavállalási lehetőség, az így megszerzett bér, illetve a költözéssel e területen realizálható pozitív különbség lehet. E témában készített felmérések is igazolták, hogy a nem megfelelő munkaerő-piaci feltételek fontos költözési motivációt jelentenek (Cseres-Gergely [2003b]).

A röviden bemutatott migrációs tendenciák azonban mégsem olyan súlyúak, hogy érdemben enyhíteni tudnák az egyes munkaerőpiacok között meglévő feszítő különbségeket. Ennek okaként számos tényezőt felsorolhatunk. Először is mérsékeltek a bérkülönbségek országon belül, illetve az egyes településtípusok között; csak Budapest bérelőnye mutatkozik számottevőnek. Ez egyrészt kedvező feltétel az ország elmaradottabb régiói számára, hiszen ezeken a területeken viszonylagos munkaerőbőség van, kisebbek a toborzási költségek, ami még bizonyos negatív externáliák megléte esetén is kifizetődővé teheti a tőke betelepülését. Más szempontból viszont az áttelepüléssel a vállalatok ma már nem tudnak bérköltség-megtakarítást elérni, ami viszont gátolhatja a tőke ez irányú mobilitását.

Munkavállalói oldalról pedig azt látjuk, hogy csak a fővárosban való állásszerzés jár bérelőnnyel, minden egyéb irányú migráció esetén elmarad ez a haszon (Köllő [2003]). A fent vázolt elvi munkaerő-piaci jellegű költözési motivációk közül tehát a munkához jutás, illetve a jobb munkához jutás esélye lehet a jelentősebb, nem pedig a magasabb bér reményében való költözés.

Másik karakteres tényezőként a lakáspiacon tapasztalható anomáliákat említhetjük. Magyarországon igen magas, a nyugat-európai szintnek mintegy kétszerese a jövedelem/lakásár hányados, ami lényeges gátja a mobilitásnak. E hatást csak erősítik a lakásárak regionális különbségei: 1999–2003 között 2,5-ről 3,7-re nőtt az átlagos lakásárak községek és a fővárosi agglomeráció közötti különbsége. Regionális szinten is ez a tendencia tapasztalható a két pólust képviselő Közép-Magyarország és az Észak-Alföld között. E szerint egy elmaradott területen lévő lakás árért szinte biztosan nem lehet másikat venni egy jobb munkaerő-piaci helyzetű térségben, ami komoly gátja az országon belüli vagy településtípusok közötti migrációnak. Egy hatékony bérlakásszektor jelentősen segíthetne a problémán, ez azonban szinte teljes mértékben hiányzik Magyarországon (Hegedűs [2003]).

4. A hatótényezők empirikus analízise

Mint láttuk, a munkanélküliség és a lakossági jövedelmek regionális tagoltságának háttérében számos társadalmi-gazdasági tényező lazább-szorosabb összefüggéshalmaza áll, amelyek közül a két legfontosabbnak látszót emeljük ki: a lakosság iskolázottságát, valamint a földrajzi helyzetet leíró változók körét. Többváltozós regressziós modellek (OLS) segítségével felvázoljuk ezek területi egyenlőtlenségekben játszott szerepét a rendszerváltozás idejétől napjainkig. Három modell típust állítottunk össze, amelyek függő változóit minden esetben a lakossági jövedelmek és a kistérségi szintű munkanélküliség logaritmusértékei adják, míg a független változók köre lényegesen eltér a modellek között (6. táblázat).

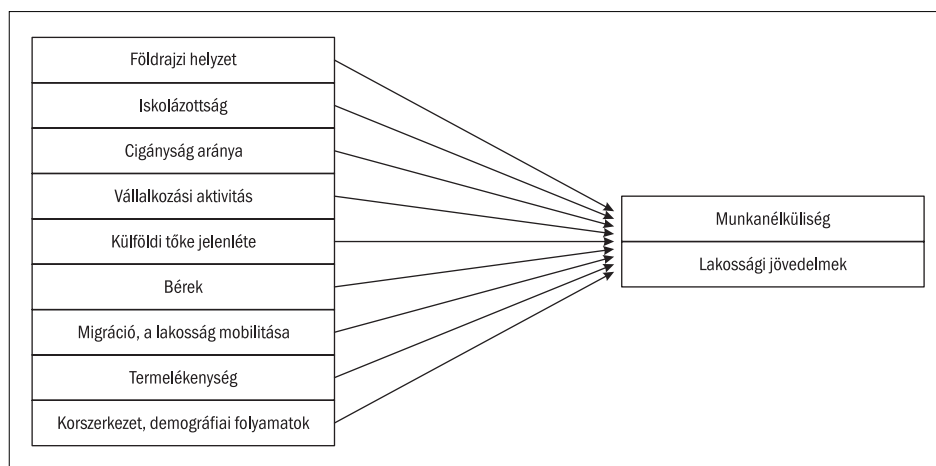
6. táblázat
OLS-becsléseink modellváltozatai

Modellváltozatok	Kulcsváltozók	Részletes információ
1. Alapmodell	iskolázottság, földrajzi helyzet	F1. függelék
2. A regionális átalakulás hosszú távú modellje	iskolázottság, földrajzi helyzet, a potenciális munkavállalók jellemzői	F2. függelék
3. Az ezredforduló regionális tagoltságának modellje	iskolázottság, elérhetőség, szomszédság, külföldi tőke jelenléte	F3. függelék

Az idézett szakirodalom által feltárt összefüggéseket sematizálja a 7. ábra.

Az alapmodellben – minden más társadalmi-gazdasági tényező bevonása nélkül – pusztán az egyes kistérségek lakosságának iskolázottsági szintjét, illetve a kistérségek országon belüli földrajzi helyzetét rögzítő változók bevonásával becsüljük a munkanélküliség és a jövedelmek regionális szóródását a rendszerváltozás kezdetétől az utolsó, még mérhető évig, 2003-ig. (Az elemzésbe bevont változók pontos definícióit minden esetben a Függelék táblázatai tartalmazzák.) Második modellváltozatunk a regionális átalakulás hosszú távú modellje, mivel itt az iskolázottság és a fekvés differenciáló hatását már más, a társadalom és a gazdaság területi folyamatait bizonyítottan alakító jellemzők rögzítése, tehát ezek hatásainak kiszűrése mellett teszteljük. Itt kapott eredményeink lényegében a hazai szakirodalom eddigi megállapításainak részbeni összefoglalását adják, kutatási célkitűzéseinknek megfelelően kiemelve a képzettség és a fekvés hatásait. Harmadik modellváltozatunkban a földrajzi helyzetet alternatív mutatókkal, egyes kitüntetett pontok elérhetőségével írjuk le, kiemelve ezzel a közúti infrastruktúra regionális tagoltságban játszott és a hazai szakirodalomban eddig kevésbé kutatott szerepét – alapvetően megtartva az egyes kistérsé-

7. ábra
A regionális tagoltság tényezői

ségek földrajzi helyzetében megmutatkozó különbségeket. Ebben a modellváltoztatásban kitérünk a külföldi tőke és a vállalkozási aktivitás regionális differenciáltságot alakító hatásaira is.

Az alapmodell magyarázó változói

Mielőtt alapmodellünk eredményeit ismertetnénk, röviden áttekintjük az iskolázottság és a földrajzi helyzet szerepét mérő, a regressziókban használt magyarázó változók regionális tagoltságát.

Az iskolázottságot két indikátorral: az egyetlen osztályt sem végzett (táblázatban: nulla osztályt „végzett”) tíz éven felüli, illetve a diplomás 25 évnél idősebb népesség adott korosztályon belüli arányával mérjük. Alternatívaként rendelkezésünkre állt még az átlagosan elvégzett osztályszám térségi mutatója, illetve a 18 évnél idősebb érettségizettek adott korosztályon belüli aránya is, amelyek közül az előbbi a formális képzettség elterjedt mérőszáma. Mi azonban finomabb társadalmi összefüggéseket is ki szeretnénk emelni, amelyeket az átlagos osztályszám – éppen „átlagos” mivolta következtében – elfed. Adódik ez részben abból, hogy a kistérségi szintű átlagosan elvégzett osztályszám és a diplomások aránya közötti lineáris korreláció értéke 0,92, míg a tanulatlanok esetében ez az érték mindössze -0,59, miszerint az átlagos osztályszám térszerkezetét sokkal erősebben alakítja a tanultak, mint az alacsonyan képzettek helyi aránya. Másrészt további elemzésünk során nemcsak a magasan iskolázottság társadalmi és egyéni életpályára gyakorolt várható előnyeire, hanem a tanulatlanságra, az alulképzettségre mint alapvető szociális problémára is fel szeretnénk hívni a figyelmet. Az érettségizettek arányát pedig a felsősokú végzettség elmúlt évtizedbeli felértékelődése miatt hagytuk ki elemzéseinkből (*Galasi–Varga* [2005]), amely döntésünket módszertanilag

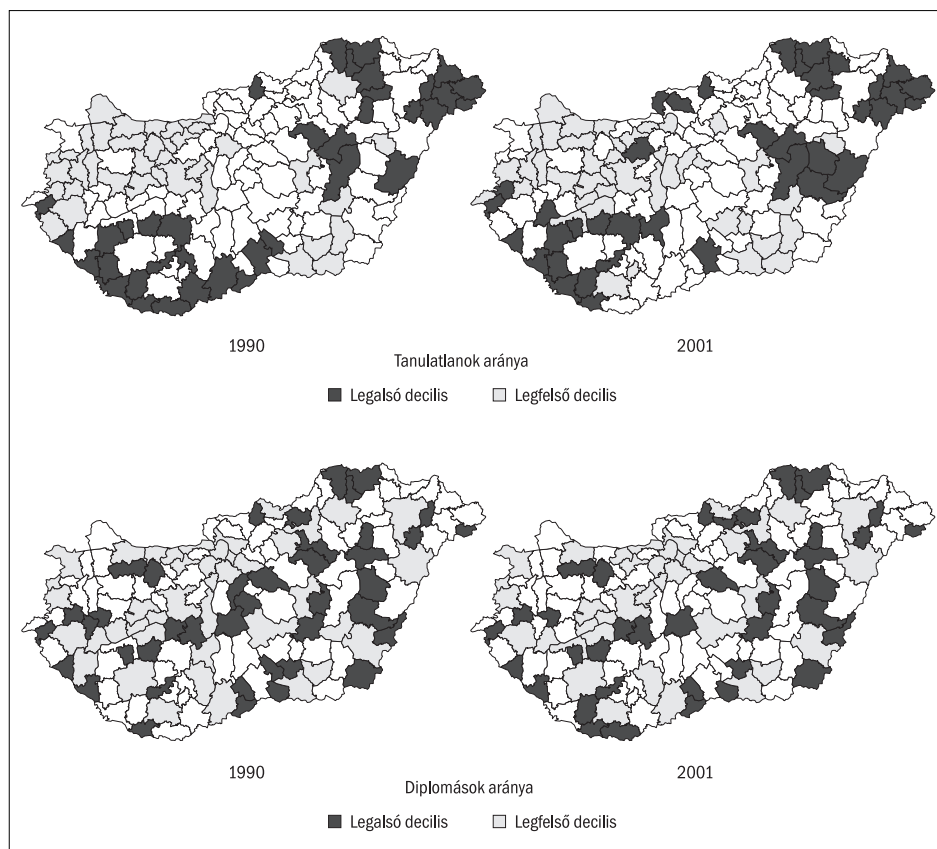
alátámasztotta e mutató diplomások arányával való igen erős lineáris összefüggése (Pearson-féle korreláció: 0,97).

Regressziós egyenleteinkben az 1990. és a 2001. évi népszámlálások adatait használjuk; a modellek többféle változatának elemzése után 1995-ig a korábbi, 1996-tól a későbbi népszámlálás adatait vettük alapul. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a formális iskolázottság térszerkezete alapvetően módosult volna a két mérés között eltelt időben; számításaink szerint csak kisebb elmozdulások történtek kistérségeink relatív pozíciójában amellet, hogy a lakosság képzettségi szintje jelentősen emelkedett. E térszerkezeti módosulásokat mutatja a 8. ábra.

A hazai iskolázottsági térszerkezet igen stabil: a két népszámlálás értékei közötti lineáris korrelációs együttható értéke a tanulatlanok (0 osztályt végzettek aránya) esetében 0,84, míg a diplomások esetén 0,96(!), ami még az előzőnél is minimálisabb mértékű elmozdulást jelez. A két változó régiók szerinti alakulása

8. ábra

Az iskolázatlanság és a magasan képzettség térszerkezete
[kistérségi kvartilisek (alsó és felső); mindig kék színnel jelölve a kedvezőtlen pozíció]

alapvetően eltér egymástól. Míg a tanulatlanok aránya a Dél-Dunántúlon, illetve a keleti, északkeleti ország részben a legmagasabb, addig e probléma legkevésbé a Dunántúl északi és nyugati részén, valamint az Alföld egyes déli térségeiben jellemző. Ezzel szemben a diplomások magas, illetve alacsony arányban való előfordulását nem jellemzi ilyen szép területi rend; e változó értékei leginkább az egyes kistérségek urbanizáltságához köthetők. A minimális térszerkezet-módosulások ellenére a kilencvenes évek közepétől elfogadhatóbb becslések készíthetők a két függő változó szórására, ha átváltunk a 2001. évi népszámlálás értékeinek használatára.

Alapmodellünkben a földrajzi helyzetet a valóságos térbeli pozíciót mutató koordinátákkal jelezzük. Olyan koordináta-rendszert használunk, amelynek Budapest áll az origójában, az egyes települések pozícióját pedig valós elhelyezkedésük az X és az Y tengelyre kilométerben megadott vetületei írják le. Az egyes kistérségekhez tartozó települések koordinátáinak számtani átlaga adja mérésünkben a kistérség X és Y koordinátáját.

Mivel elsősorban nem a vizsgált indikátorok teljes időszakot átfogó magyarázóerejére, hanem e hatóerőknek a rendszerváltozástól napjainkig terjedő *változására* kívántunk összpontosítani, paneladatbázis összeállítása és elemzése helyett intertemporális analízist végeztünk, azaz regressziós egyenleteinket a jövedelmi vizsgálatok esetében 1988–2003, a munkanélküliség esetén 1991–2003 közötti évek mindegyikére megoldottuk.

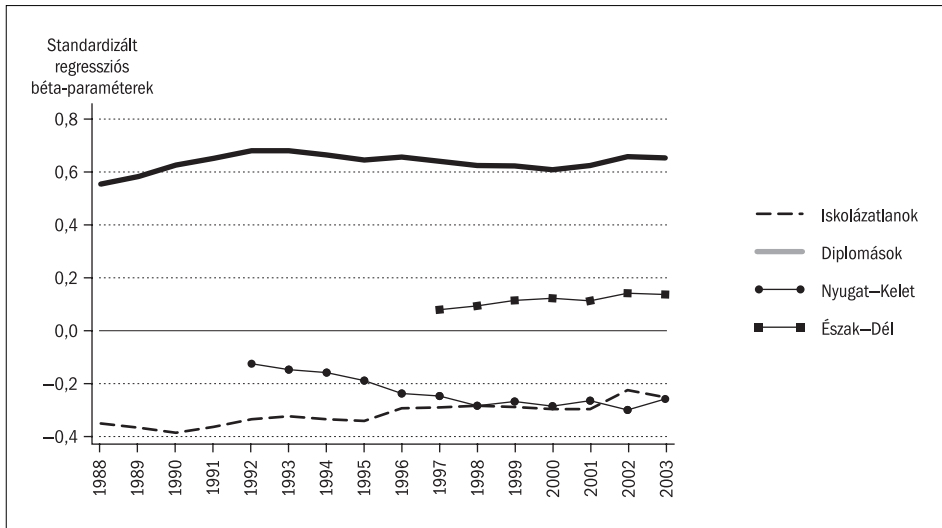
Alapmodellek

Alapmodelljeink legfontosabb eredménye, hogy e négy változó a lakossági jövedelmek kistérségek közötti szóródásának 65–80, a munkanélküliség heterogenitásának 60–69 százalékát megmagyarázza, kétséget sem hagyva afelől, hogy helyes volt induló hipotézisünk e két tényező regionális tagoltságban játszott fontos szerepét illetően (*F1.a*) és (*F1.b*) táblázat).

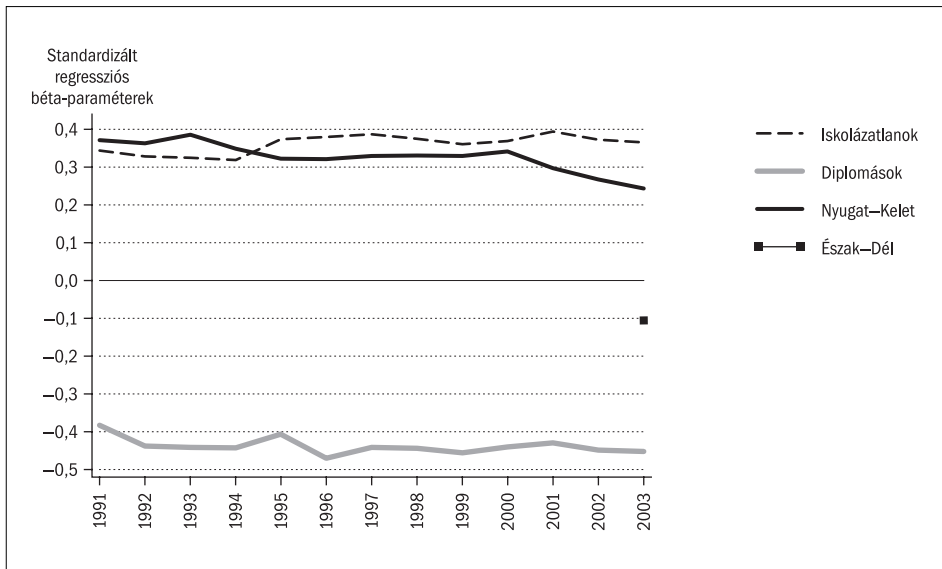
Négy magyarázó változónk közül mindkét függő változó heterogenitását a diplomások aránya befolyásolja leginkább (9. és 10. ábra), a többi független változóhoz viszonyítva a jövedelmek esetén jelentős, a munkanélküliség terén már jóval mérsékeltebb hatóerő-különbséggel. Mindez alapvetően alátámasztja hipotézisünket az általánosan magas képzettség relatíve kedvező gazdasági helyzetet indukáló jellemzőivel kapcsolatban. A tanulatlanok arányát leíró változónk folyamatosan szignifikáns mivolta és modelleken belüli relatíve magas magyarázóereje viszont felülmúlta várakozásainkat. Eredményeink szerint az egyes kistérségek lakossága körében tapasztalható iskolázatlanság közel olyan mértékben felelős a fent vázolt jövedelmi és munkanélküliségi regionális egyenlőtlenségek kialakulásáért, mint a magasán kvalifikáltak viszonylag tömeges jelenléte. Két iskolázottsági változónk magyarázóereje mindkét függő változó vizsgálatánál szinte teljesen egyenletesen magas; egyedül a tanulatlanság jövedelmi heterogenitásban mutatkozó jelentőségének enyhe visszaesését emelhetjük ki 1996-ot, vagyis a 2001. évi adatok használatba vételét követően.

A földrajzi helyzetet leíró változók esetében már egészen más a helyzet. Eredményeink szerint a munkanélküliség már megjelenésének időpontjában erőteljes

9. ábra
Alapmodellünk eredményei a jövedelmek vizsgálatakor

10. ábra
Alapmodellünk eredményei a munkanélküliség vizsgálatakor

nyugat-kelet irányú regionalizáltságot mutatott, ami alátámasztja *Schwertner* [1992], [1994] már előzőkben részletezett eredményeit. Emellett észak-dél tagoltság egyáltalán nem jellemezte a munkanélküliség területi képét; e pozíciót leíró változónk mindössze vizsgálatunk utolsó évében, 2003-ban tudott – minimális mértékben – szignifikánsan hozzájárulni a függő változó heterogenitásának magyarázatához (10. ábra). A lakossági jövedelmek a munkanélküliségnél tapasztaltakhoz képest jóval gyengébb, ám határozottan erősödő nyugat-kelet tagoltságot mutatnak a kilencvenes évek elejétől. A rendszerváltozás éveiben – 1988–1991 között – e térbeli egyenlőtlenségi séma még nem állt fönn, köszönhetően a szocializmus végi gazdasági térszerkezet sajátos jellemzőinek. Az észak-dél megosztottság pedig csak 1997-ben vált karakteressé, még ha nagyon gyengén kitapintható módon is, amely jelenség mögött minden bizonnyal a főváros és környéke, valamint az Észak-Dunántúl átlagnál gyorsabb gazdasági növekedése áll. E tényező egyenlőtlenségeket befolyásoló hatásának erősödése alapvető térszerkezeti változásokra, mégpedig a szocializmus észak-déli osztoztottságú térszerkezetének visszaállására utal. További bizonyíték ez arra, hogy a regionális egyenlőtlenségek mögött sok évtizedes vagy évszázados folyamatok állnak, a térszerkezet társadalmi gyökerei nagyon mélyek.

A regionális átalakulás hosszú távú modellje

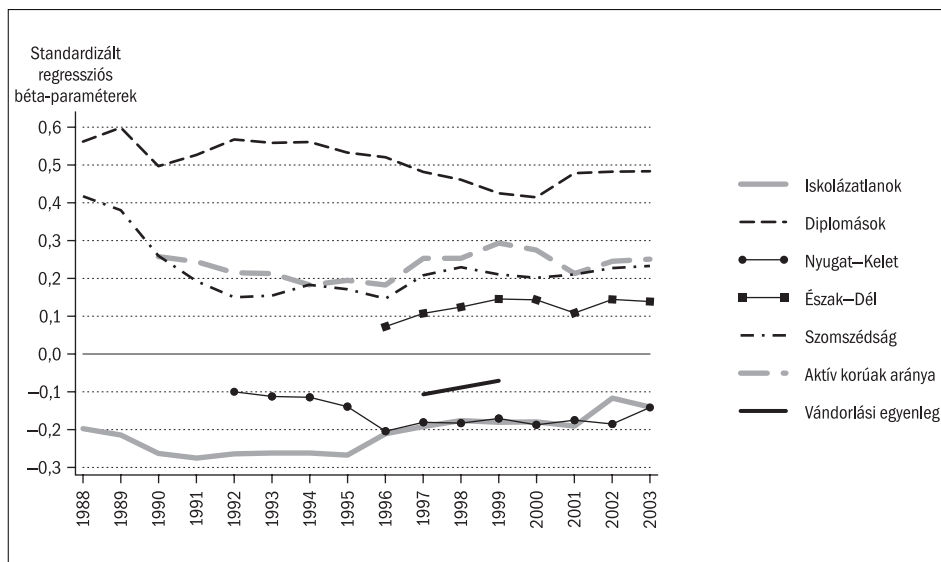
Második modellváltozatunkban is kitüntetett figyelemben részesített magyarázó változóként a már bemutatott kétféle iskolázottsági és a földrajzi helyzetet jelző indikátorok szerepelnek. Regionális tagoltságban játszott szerepük pontosabb megértése érdekében ezúttal számos kontrollváltozót is szerepeltetünk regresszióinkban. Segítségükkel kiszűrjük az egyes kistérségek demográfiai, városiasodásbeli különbségeiből adódó egyenlőtlenségeket, a migrációs folyamatok, a vállalkozási hajlandóság, a cigányság, valamint a külföldi tőke nagyarányú jelenlétének hatásait, utalunk a településszerkezet szerepére, valamint a térszerkezetet alapvetően jellemző szomszédsági viszonyok jelenlétére is (F2. táblázat).

E változók segítségével a lakossági jövedelmek szóródásának 74–86, a munkanélküliségének pedig 66–78 százalékát, tehát igen jelentős részét meg tudtuk magyarázni. Ez egyben azt is jelenti, hogy némiképpen növekedett a regressziók magyarázóereje az alapmodellhez képest.

Regressziós egyenleteink megszerkesztése közben azt tapasztaltuk, hogy az eredetileg vizsgálatba vont változók teljes körének együttes hatásait nem tudjuk mérni. Ennek oka a többük között is mutatkozó túl szoros kapcsolat volt, ami káros mértékű multikollinearitást okozott. E változók hatásait később egyesével járjuk körül. Emellett a modellek magyarázó változói között volt egyetlenegy, amelyik mindössze egy évben mutatott szignifikáns hatóerőt, mégpedig a munkanélküliségi tagoltságvizsgálatában: ez a városiak aránya. A városiasodás tehát nem országosan ható differenciáló tényező, aminek oka lehet egyrészt a városállomány nagyfokú regionális tagoltsága (*Nemes Nagy–Németh* [2003]), de az átgondolatlanul osztogatott városi címek torzító hatása is.

11. ábra

A regionális átalakulás hosszú távú modelljének eredményei a jövedelmek vizsgálata esetén

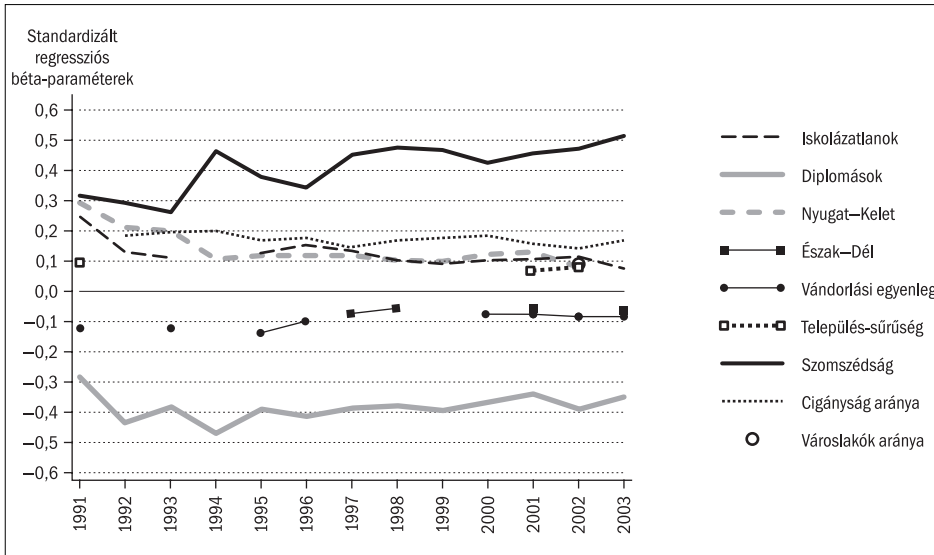

Hosszú távú modelljeink alapvetően nem módosították az alapmodellek eredményeit az iskolázottság és a földrajzi helyzet regionális tagoltságban játszott szerepét illetően (11. és 12. ábra, F2.a. és F2.b. táblázat).

A jövedelmi tagoltság legfontosabb kiváltó oka e regressziók szerint is a magasan képzettek lakosságon belüli arányának regionális eltéréseiben rejlik. Magyarózereje némileg hullámzik: a rendszerváltozás pillanatában, valamint a kilencvenes évek közepén van egy-egy töréspont, ami után csökkenés következik; a hosszú távú tendencia alapvetően csökkenő. Az iskolázatlanok aránya ez esetben is mindvégig a tagoltság szignifikáns magyarázó tényezője; hatóerejét tekintve a legfontosabb változók között van. Ez a tendencia egyértelműen összefügg a képzetlen társadalmi csoportok igen kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetével, jelentős bérhátrányukkal. A földrajzi helyzetet leíró változók most is az alapmodellek esetében tapasztaltakhoz hasonló módon járulnak hozzá a regionális egyenlőtlenségek magyarázatához. Alapindikátoraink tehát számos, a szakirodalom által fontosnak ítélt társadalmi-gazdasági jellemző hatásának kiszűrése után is a regionális tagoltság legfontosabb, illetve igen fontos tényezőinek bizonyultak.

A kontrollváltozók közül elsőként a szomszédság szerepére hívjuk fel a figyelmet: hatása az egész időszakban szignifikáns. Magyarózereje a második legmagasabb volt 1988-ban, majd a rendszerváltozáskor szerepe csökkent, és az iskolázatlanság, a nyugat-kelet pozíció, valamint a vizsgált korszerkezeti tényező hatóerejéhez mérhető szinten stabilizálódott. Ez nem jelent mást, mint a jövedelmek nagyfokú területi autokorreláltságát, amit sémaszerűen így fogalmazhatunk meg: gazdagok mellett jellemzően gazdagok, szegények mellett jó eséllyel

12. ábra
A regionális átalakulás hosszú távú modelljének eredményei
a munkanélküliség vizsgálata esetén

szegények élnek. Hogy más oldalról is igazoljuk állításunkat, kiszámítottuk a területi autokorreláció értékeit a vizsgált évekre, amelyek +0,40 és +0,61 között mozognak, előbbit 1992-ben, utóbbit 2001-ben érve el. 1988 itt is kiemelkedik (+0,58), majd meredek zuhanás jelzi a gazdasági összeomlás térben is differenciált jellegét, míg végül az együttható 2002–2003-ra visszatért a kiinduló szintre (+0,58).

A munkanélküliség területi megoszlásának magyarázatában némileg módosulnak alapmodelljeink eredményei (12. ábra). Iskolázottsági változóink ezúttal is mindvégig szignifikánsak (1994-et kivéve a tanulatlanok esetében). A diplomások aránya az egyik legnagyobb magyarázóerejű indikátor: számos társadalmi-gazdasági tényező hatásának kiszűrése után is megmarad tehát a képzettség regionális tagoltságban játszott igen fontos szerepe. Az iskolázatlanság mutatójának hatóereje az alapmodellben tapasztalathoz hasonlóan ebben a regressziós környezetben is a nyugat–kelet tagoltság magyarázóerejéhez áll legközelebb; még lefutásuk is hasonlóan kiegyenlített tendenciát mutat. A két iskolázottsági változó hatóereje mindössze kezdeti évünkben, 1991-ben vethető össze. Az ezt követő években sokkal határozottabban alakítja a munkanélküliség területi differenciáit a magasan képzettek jelenléte, mint az iskolázatlanoké. A kezdeti év kivételes mivolta azzal függhet össze, hogy a válság időszakának kezdetekor legelőször a képzetlenek váltak tömegesen munkanélkülivé. Az egyetlen osztályt sem végzettek arányához tartozó 1991. évi béta-érték azzal is összefügghet, hogy ebben az évben a cigányság aránya közvetlenül nem járul szignifikánsan hozzá a munkanélküli-

7. táblázat
A hétéves és idősebb cigány és nem cigány népesség a legmagasabb
iskolai végzettség szerint

Legmagasabb iskolai végzettség		A cigány népesség (százalék)	Az ország teljes népessége (százalék)
Általános iskola:	0 osztály	7,1	2,0
	1–7 osztály	37,5	23,0
	8 osztály	38,1	31,8
Szaktanulmányi és szakiskola		9,8	15,9
Középiskola		5,9	19,5
Felsőfokú iskola		1,6	7,8
Összesen		100	100

Forrás: Mészáros–Fóti [1996] 916. o. a KSH 1993. évi reprezentatív adatfelvétele.

ség regionális heterogenitásának magyarázatához, így az iskolázatlanok részben e változó hatását is kifejezhetik (7. táblázat).⁵

A magas munkanélküliség egyértelmű összefüggésben áll az iskolai végzettség nagy arányú hiányával. E témával részleteiben is több, igen kiváló tanulmány foglalkozik, amelyekben számszerűsítve is megtalálhatjuk az egyes iskolai végzettségi fokozatokhoz tartozó foglalkoztatás növekedési esélyeket, illetve a cigány és nem cigány népesség továbbtanulási esélyegyenlőtlenségeit (Kertesi [1994], [1995], Kézdi [1999], Molnár–Szegő [1995]). Minden bizonnyal e sajátos jellemzők következtében járul hozzá a cigányság aránya minden évben közvetlenül és viszonylag nagy hatóerővel a munkanélküliség regionális heterogenitásának magyarázatához (12. ábra). A cigányság népességen belüli arányának szerepét a jövedelmi tagoltság vizsgálatakor is tisztázni kívántuk, ám vagy nem mutatott kellő mértékű szignifikanciát, vagy éppen az iskolázatlanok arányát leíró mutatóval való igen szoros összefüggése miatt erős multikollinearitást okozott, így nem tudtuk benn tartani regresszióinkban.

A jövedelmi tagoltság magyarázó változóinak ismertetésekor már kiemeltük a szomszédság igen fontos szerepét. Amíg azonban ott e változó hatóerejével nem emelkedett ki a többi vizsgált tényező közül, addig a munkanélküliség regionális egyenlőtlenségeit éppen ez a térszerkezeti sajátosság magyarázza leginkább. Minden egyéb társadalmi tényező hatásán túl tehát főként ez a tényező befolyásolja a munkanélküliség nagyságát egy adott kistérségben. (Az autokorrelációs együttműködési értékei – amikor az egyes kistérségek értékeihez a közvetlen szomszédok együttes súlyozott átlagát rendeljük hozzá – 0,59 és 0,73 között változnak. Az első év értéke 0,67, majd a válság kiteljesedésének folyamatában a következő évre lecsökkent 0,59-re, végül rohamos emelkedést követően, értéke a kilencvenes évek közepétől 0,70 fölé stabilizálódott, ami igen erőteljes területi autokorreláltságra utal.) Ez további erősíti bennünk a hosszú távú, lassan módosuló, nagy régiókat jellem-

⁵ A már idézett Ábrahám–Kertesi [1996] tanulmány is elemezte a cigány és az nem cigány népesség iskolázottsági jellemzői közötti jelentős különbséget.

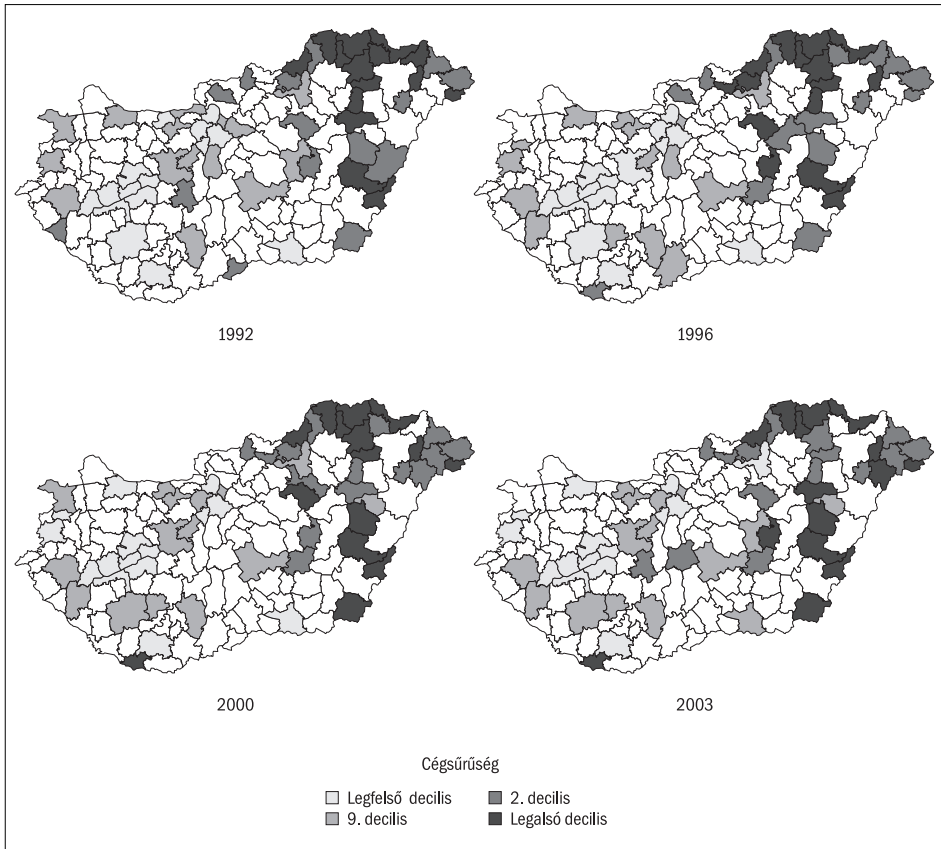
ző társadalmi tényezők alapvető tértagoló szerepéről kialakult képet. Erőteljes regionális politikai következményei is vannak e térszerkezeti sajátosságoknak: nem lehet egy-egy lokális munkaerőpiacot fejleszteni, megmenteni a munkanélküliségtől, hanem nagytérségek általános fejlődését, a munkaerőpiacon fontos szerepet játszó társadalmi tényezők általános javulását kell elérni.

További kontrollváltozóink közül néhány évben szignifikáns magyarázóereje volt a vándorlási egyenleg mérőszámának, amely hatásvonalával jelzi, hogy a magas munkanélküliségű területekről általában elvándorolnak a kedvezőbb helyzetben lévő településekre. A településsűrűség mutatója egy-egy évre vonatkozóan kiemeli, hogy a magas munkanélküliség főleg az ország aprófalvas, erősen tagolt településszerkezetű vidékein jellemző, például Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

A témához kapcsolódó szakirodalom többször is kiemelte a lakosság vállalkozási aktivitásának, innovativitásának munkaerő-piaci fontosságát. Éppen ezért regressziós egyenleteinkben mi is mérni kívántuk e tényező differenciáló erejét, ám mint összefoglaló ábráink mutatják, ez egyetlen esetben sem sikerült. Nem arról van azonban szó, hogy az elmúlt évtized kutatási eredményeivel szemben mi úgy találtuk, hogy a vállalkozások sűrűsége, a magas vállalkozási aktivitás nem hat a munkaerőpiac regionális egyenlőtlenségeire. Ennek az az oka, hogy a cégsűrűség általunk előállított időszora – a diplomások arányával való erős korreláltsága miatt – az esetek túlnyomó többségében túrhetetlenül magas multikollinearitást okozott regresszióinkban. Hatása a jövedelmi tagoltság modellezésekor 1995-ig nem volt szignifikáns, 1996-tól kezdve viszont igen. Ám ebben az időszakban egyedül 1996 volt az az év, amikor némi jóindulattal elfogadhatjuk eredményeinket, a többi évben már erősen torzulnak a regressziók. A munkanélküliség vizsgálatakor már végig ez a helyzet. A helyi lakosság vállalkozási hajlandósága tehát valóban a munkaerőpiac területi tagoltságának egyik fontos magyarázó tényezője, csak hogy a cégsűrűség ugyanúgy nagyrészt a helyi lakosság iskolázottságának függvénye, mint a munkanélküliség, illetve az adóköteles jövedelmek. A cégsűrűség a diplomások arányával 0,6–0,68 közötti lineáris korrelációban áll. Azért nem szorosabb ez az összefüggés, mert a vállalkozási aktivitás sok más tényezőhöz hasonlóan alapvetően nyugat-kelet megosztottságot mutat (13. ábra), míg a magasan képzettek aránya inkább a városiasodással függ össze, így e jelenség térszerkezete mozaikos. Áttételes hatásokról van tehát szó, amit a 14. ábra is bizonyít.

Az említett áttételes hatásokat útmodellek segítségével igyekszünk kimutatni. E vizsgálatok során lényegében nem teszünk mást, mint a független változó (ez esetben a diplomások aránya) és a függő változó közti nulladrendű Pearson-féle lineáris korrelációs együtthatót bontjuk két részre. Az egyik ebből az a hatásrész, amelyet a független változó közvetlenül fejt ki a függő változóra, a másik pedig az, amelyet más változón (változókon) keresztül tud realizálni. Útmodelljeinkben a munkanélküliség vizsgálata esetén minden kapcsolat szignifikánsnak bizonyult 99 százalékos szinten, míg a jövedelmeknél ez a kilencvenes évek elejét kivéve nem mutatható ki szignifikáns összefüggés. A cégsűrűség a magasan iskolázottak arányának kiemelése mellett tehát nem képes érdemben hozzájárulni – erősödő

13. ábra
A vállalkozási aktivitás térszerkezete, 1992–2003.

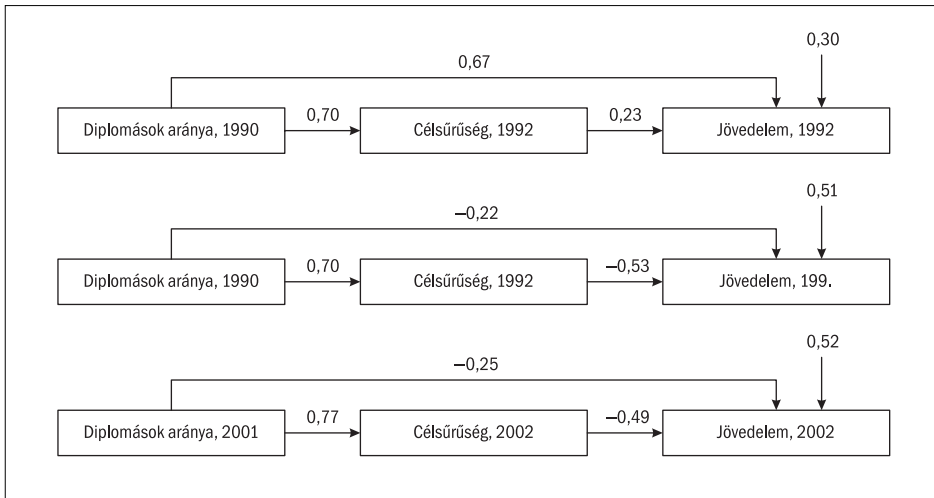

*Cégsűrűség: a jogi személyiségű, a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok, valamint az egyéni vállalkozók összessége a helyi állandó népesség adott évi számára vetítve.

multikollinearitás mellett – a lakossági jövedelmek heterogenitásának magyarázatához. A 14. ábrán a diplomások arányához tartozó 1992-es béta-érték (0,67) eléri a nulladrendű Pearson-féle lineáris korrelációs együttható értékének (0,85) kétharmadát, 70 százalékos determinációs együttható mellett. A diplomások aránya tehát az adott kistérségekben sokkal erősebben hat önállóan a lakossági jövedelmek alakulására, mintsem a vállalkozások, cégek sűrűségén keresztül. A munkanélküliség esetében már egészen más a helyzet. Itt mindkét bemutatott időpont esetén a cégsűrűség mutatkozott a fontosabb magyarázó változónak, vagyis a vállalkozási aktivitás növelésén keresztül mutatkozó mechanizmusok igen fontos szerepet játszanak abban, hogy a helyi lakosság viszonylag magas iskolázottsági szintje képes kifejtetni munkanélküliség-csökkentő hatását. A diplomások aránya és a munkanélküliség közötti Pearson-féle lineáris korrelációs együttható értéke 1992-ben $-0,56$, míg 2002-ben $-0,50$. Az iskolázottsági mutató közvetlen

14. ábra

A magas iskolázottsági szint hatásának dekomponálása a cégsűrűség segítségével

hatása a munkanélküliség regionális különbségeinek alakításában tehát még felét sem teszi ki az eredeti korrelációs értéknek; vagyis a magasan iskolázottak nagy aránya áttételesen úgy csökkenti a munkanélküliséget, hogy növeli a vállalozási aktivitást.

Az ezredforduló regionális tagoltságának modellje

Előző modelljeinkben nyomon követtük a regionális átalakulás folyamatait a rendszerváltozástól napjainkig, feltártuk a regionális egyenlőtlenségekben szerepet játszó hatótényezők körét, hatásuk nagyságát és irányát. Harmadik modelltypusunkban ennél szűkebb időintervallumot vizsgálunk, ám az alapkérdés marad: melyek a regionális egyenlőtlenségeket kiváltó társadalmi és gazdasági tényezők. Elérhetőségi modelljeink alapvetően a regionális átalakulás hosszú távú modelljeiben kapott, az előző alfejezetben bemutatott eredményekre épülnek, azt ott vizsgált változók szerepét kutatjuk itt is. Ami a fő különbséget okozza, az a földrajzi helyzet mérési módjának megváltozása. Előző két modelltypusunkban földrajzi koordinátákkal mértük a helyzet, a fekvés tényezőit, és ezek segítségével mutattuk ki az ország többnyire sémaszerű térbeli tagoltságát. Felhívtuk a figyelmet az erőteljes nyugat-kelet megosztottságra, valamint hogy fokozódott az északi országrész gazdasági előnye a déli országrésszel szemben. Ezzel kapcsolatban elemzéseink során már utaltunk arra, hogy a kedvező földrajzi helyzet önmagában nem jelent garanciát a kedvező gazdasági helyzetre is. E harmadik modellváltozat koncepciója szerint az elérhetőségi viszonyok jelentősen módosítják a kistérségek fekvési, helyzeti energiáit. Egy-egy autópálya vagy vasúti fővonal „közel visz” egyes térségeket a dinamikus zónákhoz (megfelelő elérhetőségi viszonyok révén képes-

sé tesz a gazdaság vérkeringésébe való bekapcsolódásra), míg a forgalmi árnyékban fekvő, egyébként kedvező földrajzi helyzetű települések külső vagy belső gazdasági perifériává válnak.

Az ezredforduló regionális tagoltságának modelljében tehát különféle elérhetőségi mutatókkal helyettesítjük az eddigiekben alkalmazott földrajzi koordinátákat. A közlekedési alágazatok közül a legdinamikusabbat és legáltalánosabbat, a közúti közlekedést emeljük ki, így változóink a közúti elérhetőségi viszonyokat írják le, megadva minden település egy-egy kitüntetett ponttól való időbeli távolságát percben, figyelembe véve a KRESZ által az adott útszakaszokra megengedett maximális haladási sebességet. Az útvonal-lehetőségek közül mindig az időben legrövidebbet vesszük. Kistérségi értékeink a hozzájuk tartozó települések elérhetőségi adatainak számtani átlagát jelentik. Modelljeinkbe a következő elérhetőségi mutatókat vontuk be:

- az osztrák–magyar („nyugati”) határátkelők átlagos elérési ideje;
- a legközelebbi autópálya-csomópont átlagos elérési ideje;
- Budapest átlagos elérési ideje;
- a legközelebbi határátkelőhely átlagos elérési ideje.

A nyugati határátkelők hivatottak kifejezni az előző két modelltypusban kimutatott nyugat–kelet lejtő meglétét, szó szerint kifejezve az egyes kistérségek távolságát azoktól a határátkelőktől, amelyeken át Magyarország a legtöbb esetben megteremti a kontaktust az alpi térséggel, illetve Nyugat-Európával. Tapasztalataink alapján regresszióinkban ettől a változótól várjuk a legerősebb magyarázóerőt.

A kilencvenes évek néhány hazai kutatása szerint a külföldi befektetők nagy része számára az egyik legfontosabb telephely-választási szempont az autópálya léte vagy nemléte volt: a külföldi működőtőke-befektetések jelentős része Magyarországon autópálya mentén valósult meg.

Budapest nemcsak az ország közigazgatási fővárosa, de az élet szinte minden területén az. Ha csak a gazdaságánál maradunk: az országba érkezett külföldi működőtőke 60 százalékát Budapesten fektették be, így viszonylag itt a legkönnyebb álláshoz jutni, relatíve magas a munkabér, az üzleti tevékenységek folytatásának kedvezőbbek a lehetőségei. A főváros és a körülötte lévő településekből álló munkaerőpiac az ország legtőkeerősebb régiója; itt a legmagasabbak a lakossági jövedelmek és a foglalkoztatottság. E központtól való távolság tehát fontos tértagoló tényező lehet.

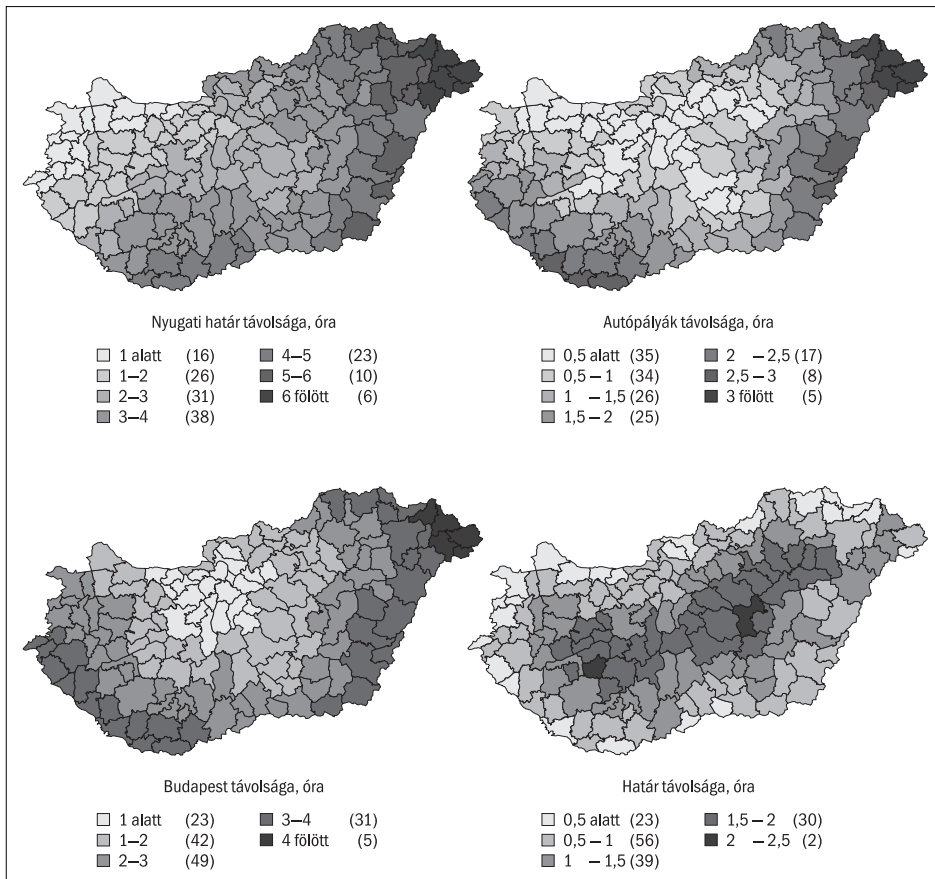
A határátkelők viszont általában véve nem játszanak jelentős szerepet az ország területi folyamataiban, kivéve az osztrák–magyar határszakaszt, amit külön ki is emeltünk méréseink során. Hogy mégis magyarázó változóként használjuk a legközelebbi határátkelőhely elérhetőségét, annak az a megfigyelés az oka, hogy az ország legelmaradottabb területei többségükben határ mentiek. E változó regressziókon belüli szignifikáns mivolta tehát a centrum–periféria tagoltság meglétét fejezné ki, részben hasonlóan a Budapesttől való távolság mutatójához.

Modelljeink ez esetben mindössze öt évet, az 1998–2002 közötti időszakot fogják át, mivel a rendelkezésünkre álló elérhetőségi adatok ezt a néhány évet repre-

zentálják. Ennek oka, hogy 1998-ban adták át az M5-ös és az M3-as autópályák legújabb szakaszait, míg a következőt csak 2003-ban. Márpedig a közúti elérhetőségi viszonyokat az autópályahálózat fejlődése módosítja leginkább, így elérhetőségi mutatóink érvényességét a sztrádaépítés üteme szabta meg. Kistérségeink elérhetőségi jellemzőit mutatja a 15. ábra.

Térképeink jól mutatják, hogy az elérhetőség mennyivel összetettebb térségi jellemző, mint a koordinátákkal leírt földrajzi helyzet. A nyugati határtól való távolság esetén például kitűnik, hogy a Dél-Dunántúl ugyanolyan messze van a határszéltől, mint az Alföld középső és keleti térségei, vagy Dél-Zala és Nyugat-Somogy távolsága a fővárosával egyezik meg. E mérőszám szerint erőteljesen módosul tehát a kistérségek földrajzi koordináták szerinti nyugat-kelet viszonyrendszerben elfoglalt pozíciója. E módosulás egyik legfőbb oka az autópályahálózat, amelynek elérhetőségjavító hatása több térképen is világosan kirajzolódik.

15. ábra
A kistérségek elérhetőségi viszonyai

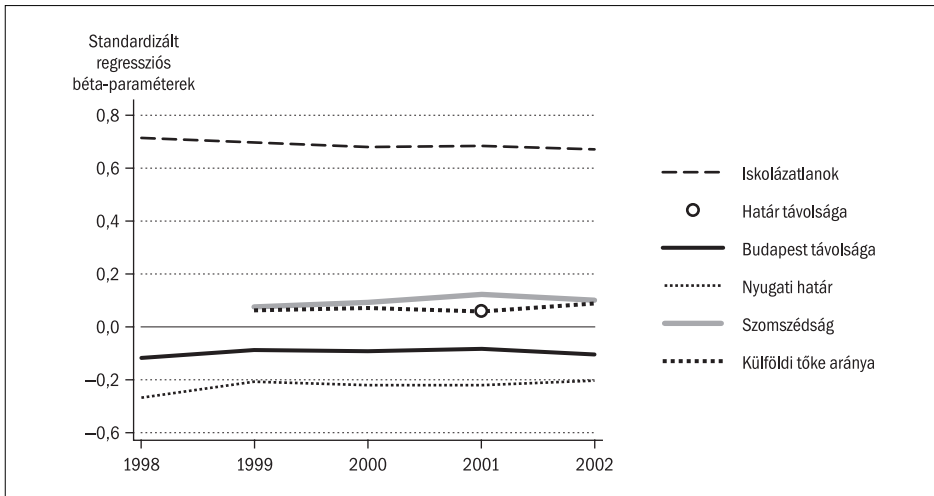
Elérhetőségi modelljeinkben eltekintettünk az iskolázottság több mérőszámmal való leírásától, megelégedtünk az átlagosan elvégzett osztályszám szerepeltesével. Ennek egyik oka az, hogy az előzőkben alapvetően fel tudtuk tárni a diplomások és a tanulatlanok arányának regionális tagoltságban játszott szerepét, másrészt regresszióinkban az elérhetőségi viszonyok hatásait kívántuk kiemelni, az iskolázottságét viszont már nem.

Megteszik ezt helyettünk eredményeink: mindkét függő változót vizsgálva az iskolázottság bizonyult a legfontosabb magyarázó tényezőnek. Ez különösen a jövedelmek heterogenitásának leírásakor szembetűnő, ahol az iskolázottsághoz tartozó béta kétszerese a következő legmagasabb hatóerejű változó bétájának. A munkanélküliség esetén már közel sincs ekkora differencia a független változók magyarázóereje között, ám összefoglalóan ez esetben is azt mondhatjuk, hogy a regionális tagoltság legfontosabb tényezője a helyi lakosság képzettségi szintje.

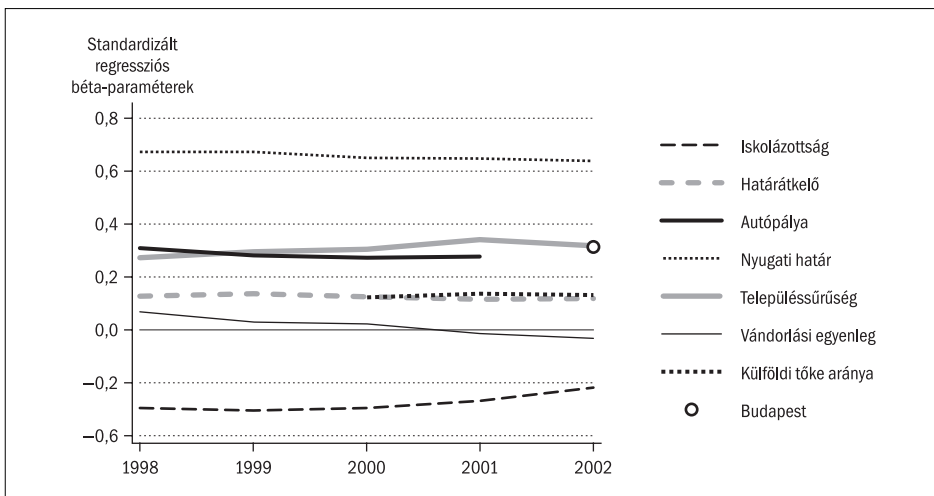
Elérhetőségi mutatóink közül egyértelműen a nyugati határszéltől való távolság emelkedik ki. Fenti modelljeinknél már tapasztaltuk, hogy mind a lakossági jövedelmek, mind a munkanélküliség – különösen ez utóbbi – térszerkezetében jelen van a nyugat–kelet megosztottság. Elérhetőségi modelljeink megerősítik ezt: a lakossági jövedelmek, valamint a munkanélküliség szintje is általában függ az adott kistérség osztrák–magyar határtól való időbeli távolságától. E változó magyarázóereje különösen a munkanélküliség esetében fontos: bétája rendre alig marad el az iskolázottság hasonló értékétől. A nyugati exportpiacokra való kilépést fizikailag lehetővé tévő határátkelők elérhetősége tehát önmagában jelentős területi differenciáló tényező; e mutató kistérségek közötti különbségei erőteljesen felerősítik a regionális egyenlőtlenségeket (16. és 17. ábra, F3.a) és F3.b) táblázat).

A jövedelmi tagoltságban emellett a Budapesttől való távolság differenciáló ereje jelenik meg nagyon határozottan: hatása minden évben szignifikáns, a béta-értékek előjele negatív. A lakossági jövedelmi szintek kistérségi szóródása tehát mutat egyfajta erőteljes centrum–periféria megosztottságot, amit lényegében már 2. ábránk is jelzett. A nyugati határtól való távolság szerepéhez hasonlóan a fővárostól való távolság modellen belüli viselkedéséhez is határozott értéktartalom köthető: gazdasági szempontból sokkal kedvezőbb fizikailag közel lenni az ország centrumához, hiszen elérhető közelségben sokkal jobban ki lehet használni a Budapest relatíve kiugró fejlődéséből-fejlettségéből eredő externális hatásokat. Mindemellett e centrum–periféria viszonyt véleményünk szerint nem elsősorban a periféria relatíve alacsony, sokkal inkább a centrum kiugróan magas jövedelem-szintje táplálja. Emellett a legközelebbi határátkelőtől való távolság csak egy évben nem szignifikáns, az autópályától való távolság hatása pedig egyetlen évben sem az. További kétféle változó építi még fel modellünket: a regionális átalakulás hosszú távú modelljében már elemzett, a szomszédsági hatást kifejező mutatók, illetve az egyes kistérségekben regisztrált vállalatok jegyzett tőkéjén belül a külföldi kézben lévő tőke aránya. (Ez utóbbi tényezőnek a regionális tagoltságban játszott szerepére a téma szakirodalmi áttekintése során már sokszor utaltunk, de hatását közvetlenül még nem tudtuk mérni). A külföldi tőke térszerkezet-ala-

16. ábra
Elérhetőségi modelljeink eredményei a jövedelmek vizsgálata esetén

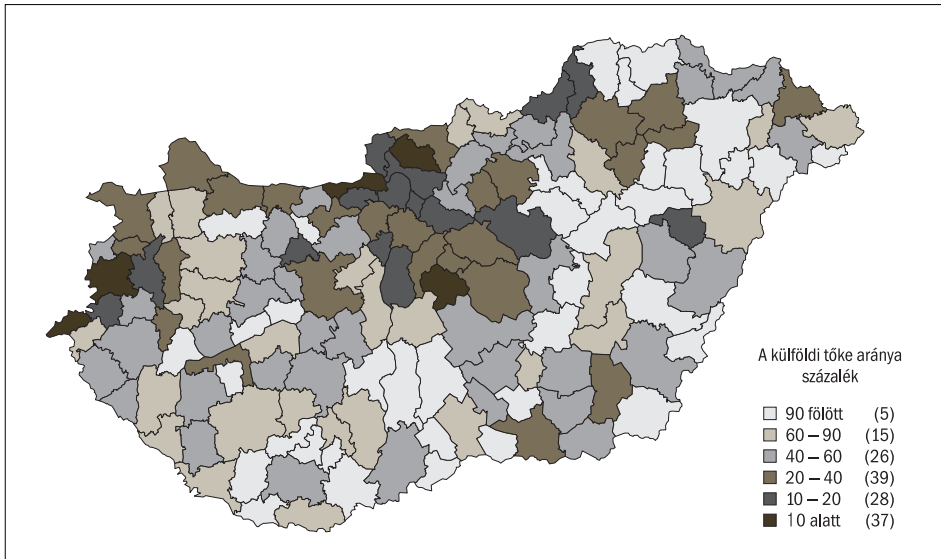
17. ábra
Elérhetőségi modelljeink eredményei a munkanélküliség vizsgálata esetén

kító hatását a regionális átalakulás hosszú távú modelljében adathiány miatt nem mértük; változónkat mindössze 1999-re, 2000-re és 2002-re tudtuk előállítani az APEH társasági nyereségadót összefoglaló adatbázisa segítségével. Így elérhetőségi modelljeinkben 1998 folyamatainak tesztelésekor nem is szerepel e változó, míg az adathiányt 2001-ben úgy pótoltuk, hogy a 2000. évi adatokat alkalmaztuk a regressziók felépítése során. A változó értékei igen széles tartományban szóród-

18. ábra

A külföldi tőke aránya a kistérségek vállalatainak jegyzett tőkájén belül, 2002

nak: a két véglelet a vizsgált években a rétsági, valamint a jánosalmi kistérség képviseli 99 százalék fölötti, illetve 0,0–0,2 százalék közötti értékekkel. A jelenség térszerkezetét a 18. ábra illusztrálja.

A külföldi tőke jelenléte, mint ahogy vártuk, méréseink szerint is szignifikánsan növeli a kistérségek lakosságának adóköteles jövedelmeit. Összefügg ez egyrészt a munkahelyteremtéssel, de a magasabb bérekkel is. Az előbbi érvet mi magunk is igazolni tudtuk: a külföldi tőke aránya szignifikánsan csökkenti a kistérségek munkanélküliségi szintjét (17. ábra). A változó magyarázóereje azonban viszonylag csekély, mivel a jövedelmi rangsor élén álló kistérségek közül többen is relatíve alacsony a külföldi tőke aránya. Elég csak Budapestet említeni, ahol ez az érték nem éri el az 50 százalékot, de a rangsor első tíz helyén álló kistérség közül is mindössze háromban haladja meg a 80 százalékot. Extrém példát is találunk: a jövedelmi rangsorban a 22. helyen szereplő paksi térségben a külföldi tőke aránya mindössze 0,2 százalék, köszönhetően a helyi gazdaságot uraló atomerőmű állami tulajdonlásának. Ugyanígy viszonylag kevés külföldi befektetést találunk a Balaton környékén, de az Észak-Dunántúl belső (perifériális) területein is.

A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei eredményeink szerint nem függenek Budapest elérhetőségétől, vagyis nem mutatnak ilyen értelmű centrum–periféria megosztottságot. Szignifikánsan függnak azonban az országhatár, illetve az autópályák időbeli távolságától. Az előbbi mutató szerepe egyértelműen a gazdaságilag legelmaradottabb, legalacsonyabb foglalkoztatottságú térségek földrajzi, külső perifériális fekvésével függ össze. Mint ahogy 3–5. ábráinkon illusztráltuk, a tömeges munkanélküliség elterjedésének, majd fennmaradásának gócpontjai az

északkeleti, valamint a dél-dunántúli országrész határ menti területeihez köthetők. Ez olyan mértékben igaz, hogy országosan is határozottan megjelenik a munkanélküliség térszerkezetében a határ mente–belső területek kettősség. Mérőszámunk ugyan a legközelebbi nemzetközi határátkelőtől való távolságot méri, ám szignifikanciájához nem sok köze van maguknak a határátkelőknak, sokkal inkább magának a határnak. E perifériák ugyanis túlnyomó többségükben olyan területek, amelyek a trianoni határmegvonáskor elveszítették központjaikat, a közlekedési lehetőségek erőteljes csökkenésével pedig számos más fontos térségi-települési kapcsolatukat is (Fazekas [2003b]). A helyi gazdaságok azóta nem voltak képesek kiheverni ezt a sokkot, új központok, új kapcsolatrendszerek pedig csak nagyon kis számban tudtak kialakulni. E térkapcsolati hátrányokra rakódik rá még az a kedvezőtlen tény, hogy elmaradott térségeink Magyarországnál némileg fejletlenebb országok szintén relatíve elmaradott térségeivel szomszédosak, így várhatóan a határok átjárhatóságának megteremtése sem fog hirtelen jelentős tőke- és munkaerőmozgásokat indukálni.

Ez esetben az autópályától való távolság fejezi ki a centrum–periféria kettősséget. E változó szignifikáns volta több jelenségre is felhívja a figyelmet. Egyrészt konkrét értéktartalom kapcsolódik hozzá: a közúti főközlekedési hálózatnak önmagában meghatározó a térszervező ereje, megléte, közelsége elősegíti befektetések realizálását, ily módon munkahelyek teremtését. A legtöbb termelőágazatban ma már elsőrendű szempont, hogy van-e lehetőség gyors szállításra, amit ma Magyarországon – a vasúthálózat fejletlensége miatt – elsősorban az autópályák tudnak biztosítani. Több vizsgálat is igazolta a külföldi működőtőke-befektetések autópálya menti területekkel való szoros kapcsolatát (Bartha–Klauber [2000]). Másrészt pontosítja az ország centrum–periféria megosztottságáról alkotott sémaszerű elképzeléseket, miszerint Budapest az ország (gazdasági) centruma, és tőle távolodva koncentrikus körökkel modellezni lehet e differenciákat. Holott a munkanélküliség esetében éppen ez a kapcsolatrendszer nem szignifikáns, hanem e sematizált elképzelést módosító autópálya-hálózat fontosságát lehet számszerűsíteni. Ami nem jelent mást, mint hogy az ország centrumtársége az autópályák mentén „megnyúlt”; a sztrádák hálózata – kilépve a koncentrikus sémából – vonalszerűen kiterjesztette a relatív fejlettséget, benyúlva perifériális térségek közé.

Összegzés

A térfolyamatok nemzetközi jellemzői s a hazai helyzetkép világosan jelzik: Magyarország és a vele azonos pályán mozgó országok számára – mind társadalmi, mind területi szempontból – még nem dőlt el, hogy az elviselhető differenciáltságú „európai” vagy az ennél jóval polarizáltabb, ismétlődő krízisekkel zavart „latin-amerikai” utat követik.⁶

Látunk kell azt is, hogy a fejlett országok térfolyamataiban bekövetkezett trendtörés, az újbóli kisebb differenciálódás nagyon erős kérdőjeleket támaszt a területi közeledésben – sokak véleménye vagy reménye szerint – kulcsszerepet játszó *regionális politika, a területfejlesztés* hatókörét illetően is. A Európában rendkívül élénk *konvergenciavita* – éppen a társadalmi, gazdasági és területi viszonyok miatt – fontos része az integrációs szintre emelt regionális politika mérlegelése is. Leginkább az a séma látszik megvalósulni, hogy a regionális támogatások az adott világgazdasági vagy kontinentális gazdasági mezőben az *országok közötti* fejlettségi egyenlőtlenségeket valamelyest csökkentették ugyan, de *az országokon belüli differenciáltságot* alig. Ebből az is következik, hogy a fentiekben megnevezett „európai út” számunkra reálisan azt jelenti, hogy *az ország egészének relatív felzárkózása egy, a korábbiaknál mindenképpen polarizáltabb térszerkezetben valósul meg.*

A térségi fejlettségi polarizációt mindenképpen enyhítheti – ha nem is automatikusan – a jelenség két markáns hatótényezője, a fekvési és a humán adottságok csökkenő területi differenciáltsága. Hosszú évek után az előbbiben várható inkább előrehaladás (meglódult autópálya-építések, kiteljesedő kommunikációs-informatikai tér), míg az oktatási rendszer teljes vertikumának állandósuló feszültségei vagy a roma népesség pozíciójának elfogadhatatlan megmerevedése a humán faktor szerepével kapcsolatban kevésbé optimista közeljövőt sugall.

⁶ Míg a fejlett Európa tőlünk több évtizednyi távolságra van, Argentína, Chile, Uruguay és Mexikó ma már lényegében ugyanabba a fejlettségi csoportba – az ENSZ humán fejlettségi index (*Human Development Index*, HDI) mutatója szerint a magas fejlettségű országok alsó harmadába – tartozik, mint Kelet-Közép-Európa országainak jó része; a különbség épp abban van, hogy ott mind a társadalmi, mind a területi egyenlőtlenségek még jóval nagyobbak.

Irodalom

- ÁBRAHÁM ÁRPÁD–KERTESI GÁBOR [1996]: A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990–1995 között. A foglalkoztatási diszkrimináció és az emberi tőke váltakozó szerepe. *Közgazdasági Szemle*, 43. 7–8. sz. 653–681. o.
- AMOS, ORLEY M. [1988]: Unbalanced regional growth and regional income inequality in the latter stage of development. *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 18. No. 4. 549–566. o.
- BAJMÓCY PÉTER [2000]: A kistérségek népességváltozási tendenciái Magyarországon az 1990-es években. Megjelent: *Határok és régiók*, konferenciakötet, SZTE, Szeged, 367–371. o.
- BARRO, ROBERT–SALA-Y-MARTIN, XAVIER [1991]: Convergence across States and Regions. *Brookings Papers in Economic Activities*, No. 1. 107–182. o.
- BARTA GYÖRGYI [2001]: A nagyvállalatok szervezeti-tulajdoni – térbeli változásai. *Tér és Társadalom*, 1. sz. 39–64. o.
- BARTA GYÖRGYI [2003]: A magyar ipar területi folyamatai. *Munkaerőpiaci Tükör*, 2003. MTA KTK–OFA, Budapest, 144–158. o.
- BARTHA ATTILA–KLAUBER MÁTYÁS [2000]: Az autópálya hatásai a kistérségek gazdasági fejlődésére. Egy empirikus adatelemzés-sorozat legfontosabb tapasztalatai az M5 autópálya példáján. Felzárkózás és EU-csatlakozás. A VII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia előadásai. MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága, Budapest. 251–259. o.
- BÉKÉS GÁBOR [2003]: A telephelyválasztás mozgatórugói. *Munkaerőpiaci Tükör*, 2003. MTA KTK–OFA, Budapest, 123–132. o.
- BELUSZKY PÁL [1999]: Magyarország településhálózata. *Dialóg Campus*, Budapest–Pécs.
- BERÉNYI ISTVÁN [1997]: A szociálgeográfia értelmezése. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- BERNAT, A. G. [2001]: Convergence of State Per Capita Income, 1950–1999. *Survey of Current Business*, No. 6. 36–48. o.
- BRADSHAW, MICHAEL J.–VARTAPETOV, KAREN [2003]: A New Perspective on Regional Inequalities in Russia. *Eurasian Geography and Economics*, No. 1. 372–398. o.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN [1993]: Die Transition des Arbeitsmarktes in Ungarn – Konsequenzen für sozialräumliche Entwicklung. *Petermans Geographische Mitteilungen*, No. 1. 33–44. o.
- CSERES-GERGELY ZSOMBOR [2003a]: Elmélet megfontolások a munkavállalók területi mozgásának okaival és eredményével kapcsolatban. *Munkaerőpiaci Tükör*, 2003. MTA KTK–OFA, Budapest, 51–56. o.
- CSERES-GERGELY ZSOMBOR [2003b]: Gazdasági ösztönzők hatása a magyarországi munkaerő földrajzi mobilitására az 1990-es évtizedben. *Munkaerőpiaci Tükör*, 2003. MTA KTK–OFA, Budapest, 102–122. o.
- DALL'ERBA, SANDY–KAMARIANAKIS, YIANNIS–LE GALLO, JULIE–PLOTNIKOVA, MARIA [2003]: Regional productivity differentials in Poland, Hungary and the Czech Republic. *Real Discussion Papers*, No. 26. University of Illinois.
- DEÁK SZABOLCS–LENGYEL IMRE [2003]: Some Aspects of Regional Development in Hungary. Megjelent: *Lengyel Imre (szerk.): Knowledge Transfer, Small and Medium-Size Enterprise, and Regional Development in Hungary*, JATEPress, Szeged, 145–160. o.
- DÖRY TIBOR [1997]: Szellemi potenciál és műszaki fejlesztés az Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, 1. sz. 57–72. o.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN [2001]: Development and Spatial Disparities of unemployment in Hungary. Megjelent: *Meusbürger, P.–Jöns, H. (szerk.): Transformation in Hungary*, Physica-Verlag, Heidelberg, 207–224. o.
- DUNFORD, MICK–SMITH, ADRIAN [1998]: Trajectories of change in Europe's regions: cohesion, divergence and regional performance. *SEI Working Paper*, No. 26.
- ÉLTETŐ, ÖDÖN–FRIGYES ERVIN [1968]: New Income Inequality Measures as Efficient Tools for

- Casual Analysis and Planning, *Econometrica*, 36. 383–396. o.
- ENYEDI GYÖRGY [1996]: Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- FALLON, P.–LAMPART, C. [1998]: Can backward subnational regions catch up with advanced ones?, *World Bank PREMnotes Economic Policy*, No.6. Washington, D.C.
- FALUVÉGI ALBERT [2000]: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 4. sz. 319–346. o.
- FALUVÉGI ALBERT [2004]: Kistérségeink helyzete az EU küszöbén. *Területi Statisztika*, 5. sz. 434–458. o.
- FAZEKAS KÁROLY [1993]: A munkanélküliség regionális különbségeinek okairól. *Közgazdasági Szemle*, 40. évf. 7–8. sz. 694–712. o.
- FAZEKAS KÁROLY [1997]: Válság és prosperitás a munkaerőpiacon. A munkanélküliség regionális sajátosságai Magyarországon 1990–1996 között. *Tér és Társadalom*, 11. évf. 4. sz. 9–24. o.
- FAZEKAS KÁROLY [2000a] A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 2000/5. 29. o.
- FAZEKAS KÁROLY [2000b] A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 7. sz. 823–840. o.
- FAZEKAS KÁROLY [2003a] Effects of foreign direct investment on the performance of local labour markets – The case of Hungary. *Reinventing Regions in the Global Economy*. RSA konferencia, Pisa, 29. o.
- FAZEKAS KÁROLY [2003b] Hazai és külföldi tulajdonú vállalkozások területi koncentrációja Magyarországon. *Munkaerőpiaci Tükör*, MTA KTK–OFA, Budapest, 2003. 159–171. o.
- FAZEKAS KÁROLY–KÖLLŐ JÁNOS [1998]: A külföldi érdekeltségű vállalatok munkaerő-keresletének jellemzői Magyarországon 1995-ben. *Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont. Budapest.
- FAZEKAS KÁROLY–VARGA JÚLIA (SZERK.) [2004]: *Munkaerőpiaci Tükör*, 2004. MTA KTK–OFA, Budapest.
- FORRAY R. KATALIN [1993]: Az iskolázás regionális különbségei és a fejlődés lehetőségei a kilencvenes években. Megjelent: *Enyedi György* (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 257–273. o.
- FORRAY R. KATALIN–HÍVES TAMÁS [2003]: A leszakadás regionális dimenziói. *Kutatás közben* sorozat, Oktatókutatató Intézet, Budapest, 240. sz.
- FÓTI KLÁRA (SZERK.) [2002]: *Human Development Report*, 1999, Hungary. UNDP–VKI, Budapest.
- G. FEKETE ÉVA [2004]: Az Észak-magyarországi régió kistérségeinek abszorpciós képessége és helyzetük Magyarország más kistérségeivel összehasonlítva. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*. 1. sz. 40–97. o.
- GALASI PÉTER–VARGA JÚLIA [2005]: *Munkaerőpiac és oktatás*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- HEGEDŰS JÓZSEF [2003]: A lakáspiac hatása a települések közötti lakásmobilitásra a kilencvenes években. *Munkaerőpiaci Tükör*, 2003. MTA KTK–OFA, Budapest, 79–87. o.
- HORVÁTH GYULA [1993]: *Entrepreneurship and regional policy in Hungary*. Megjelent: *Hajdú Zoltán* (szerk.): *Hungary*. CRS, Pécs, 263–277. o.
- ILLÉS IVÁN [2000]: *Átalakulás, regionális fejlődés és integráció Közép- és Délkelet-Európában*. MTA doktori disszertáció, kézirat.
- ILLÉS SÁNDOR [2000]: *Belföldi vándormozgalmak a XX. század utolsó évtizedeiben*. KSH NKI Kutatási jelentései, 63., Budapest.
- JAKOBI ÁKOS [2002]: *Traditional and New Factors of Regional Inequalities in Hungary*. *Emerging Market Economies and European Economic Integration*. Konferencia-előadás, EKSJ, 2002. június.
- JAKOBI ÁKOS [2004]: *Kísérletek a hazai területi egyenlőtlenségek előrejelzésére*. *Regionális Tudományi Tanulmányok*. 9. sz. 107–124. o.
- KANBUR, RAVI-ZHANG, XIAOBO [2004]: *Fifty Years of Regional Inequality in China*. *WIDER Research Paper*, No. 50.
- KERTESI GÁBOR [1994]: *Cigányok a munkaerőpiacon*. *Közgazdasági Szemle*, 11. 991–1023. o.
- KERTESI GÁBOR [1995]: *Cigánygyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon*. *Közgazdasági Szemle*, 30–65. o.

- KÉZDI GÁBOR [1999]: A roma fiatalok középisikolai továbbtanulása. Megjelent: *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón.* Szerk.: *Glatz Ferenc*, MTA, Budapest, 217–228. o.
- KISS JÁNOS [1998]: Az ágazati gazdaság szerkezet szerepe a regionális differenciálódásban Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 1–2. sz. 138–162. o.
- KOVÁCS TIBOR [2002]: A területi fejlettségi különbségek alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*, 6. sz. 506–517. o.
- KOVÁCS ZOLTÁN [2000]: Hungary at the threshold of the New Millennium: The Human Geography of Transition. Megjelent: *Kovács Zoltán* (szerk.): *Hungary towards the 21st century: the Human Geography of Transition. Studies in Geography in Hungary*, 31., Geographical Research Inst. HAS, Budapest, 11–27. o.
- KÖLLŐ JÁNOS [2003]: Regionális kereseti és bérköltség-különbségek. *Munkaerőpiaci Tükör*, 2003. MTA KTK–OFA, Budapest, 65–78. o.
- KÓRÓSI GÁBOR–SURÁNYI ÉVA [2002]: Munkahelyteremtés és -rombolás. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 2002/8.
- LACKENBAUER, JÖRG [2004a]: Transition and Regional Income Inequalities in Hungary: A Case for Regional Innovation, Education and Housing Policies. Megjelent: *Kruszka, M.* (szerk.): *Unification of European Economies: Opportunities and Threats*, WWZ, Varsó, 31–46. o.
- LACKENBAUER, JÖRG [2004b]: Catching-Up, Regional Disparities and EU Cohesion Policy: The Case of Hungary. *Managing Global Transitions*, Vol. 2. No. 2. 123–162. o.
- LAKY TERÉZ [2003]: Munkaerőpiac Magyarországon 2002-ben. *Munkaerőpiaci Tükör*, 2003. MTA KTK–OFA, Budapest, 13–42. o.
- MAJOR KLÁRA [2001]: A nemzetközi jövedelem-egyenlőtlenség dinamikája. PhD-értekezés, BKE, Budapest.
- MÉSZÁROS ÁRPÁD–FÓTI JÁNOS [1996]: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 1. 908–929. o.
- MEUSBURGER, P. [2001a]: The Role of Knowledge in the Socio-Economic Transformation of Hungary in the 1990s. Megjelent: *Meusburger, P.–Jöns, H.* (szerk.): *Transformations in Hungary*, Physica-Verlag, Heidelberg, 1–38. o.
- MEUSBURGER, P. [2001b]: A Spatial and Social Disparities of Employment and Income in Hungary in the 1990s. Megjelent: *Meusburger, P.–Jöns, H.* (szerk.): *Transformation in Hungary*, Physica-Verlag, Heidelberg, 173–206. o.
- MOLNÁR PÉTER–SZEGŐ SZILVIA [1995]: Cigányok Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 6. 68–83. o.
- NAGY GÁBOR [2001]: Knowledge-Based Development: Opportunities for Medium-Sized Cities in Hungary. *European Urban and Regional Studies*, No. 4. 329–339. o.
- NAGY GÁBOR [2002]: Oldódtak-e az öröklött területi különbségek a rendszerváltás éveiben? Megjelent: *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*, SZE GTT, Szeged, 211–225. o.
- NEMES NAGY JÓZSEF [1987]: A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NEMES NAGY JÓZSEF [1993]: Adalékok a térbeli-ség társadalmi magyarázó erejéhez. Megjelent: *Enyedí György* (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 23–37. o.
- NEMES NAGY JÓZSEF [2001]: New Regional Patterns in Hungary. Megjelent: *Meusburger, P.–Jöns, H.* (szerk.): *Transformation in Hungary*. Physica-Verlag, Heidelberg, 39–64. o.
- NEMES NAGY JÓZSEF [2002]: Spatial gravity centres of the dynamics and the crisis in Hungary. *Hungarian Statistical Review*. 7. különnkiadás, 75–85. o.
- NEMES NAGY JÓZSEF [2003]: A fekvés és az iskolázottság hatása a területi egyenlőtlenségekre. Megjelent: *Fazekas Károly* (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*, 2003. MTA KTK–OFA, Budapest, 133–143. o.
- NEMES NAGY JÓZSEF [2005a]: Nemzetközi és hazai tendenciák a területi elemzésben. *Területi Statisztika*, 1. sz. 7–14. o.
- NEMES NAGY JÓZSEF [2005b]: Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. Megjelent: *Dövényi Zoltán–Schweitzer Ferenc* (szerk.): *A földrajz dimenziói*. MTA FKI, Budapest, 141–158. o.
- NEMES NAGY JÓZSEF–JAKOBI ÁKOS–NÉMETH NÁNDOR [2001]: A jövedelemegyenlőtlenségek térbeli és településszerkezeti összetevői. *Statisztikai Szemle*, 10–11. sz. 862–884. o.

- NEMES NAGY JÓZSEF–NÉMETH NÁNDOR [2003]: A „hely” és a „fej”. A regionális tagoltság tényezői az ezredforduló Magyarországon. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, 7. sz.
- NÉMETH NÁNDOR [2003]: A kistérségi tagoltság regresszióelemzése. Regionális Tudományi Tanulmányok, 8. 107–128. o.
- OBÁDOVICS CSILLA–KULCSÁR LÁSZLÓ [2003]: A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. Területi Statisztika, 4. sz. 303–322. o.
- OECD [2003]: Identifying the Determinants of Regional Performances. Working Party on Territorial Indicators. 6th Session, Lausanne.
- OSZLAI ANDRÁS [1999]: Elméletek és tények a külföldi működőtőke-befektetésekről. MNB Füzetek, 11. Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- PROBÁLD FERENC [1999]: Kína – a regionális fejlődés dilemmái. Megjelent: *Tésits Róbert* (szerk.): Kommunikáció térben és időben, University Press, Pécs, 186–196. o.
- RECHNITZER JÁNOS [1993]: Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Győr.
- RÉDEI MÁRIA–JAKOBI ÁKOS–JENEY LÁSZLÓ [2002]: Regionális specializáció és a feldolgozóipari tevékenység változása. Tér és Társadalom, 4. sz. 87–108. o.
- SALAMIN GÉZA [2004]: A gazdasági térszerkezet alakulásának legújabb folyamata. Falu–város–régión, 9. sz. 14–24. o.
- SCHWERTNER JÁNOS [1992]: A munkanélküliség területi jellemzői. Munkaügyi Szemle, Vol. 37. No. 12. 27–31. o.
- SCHWERTNER JÁNOS [1994]: Parázsló munkaerőpiac. Tér és Társadalom, Vol. 8. No. 1–2. 59–82. o.
- SEMJÉN ANDRÁS (szerk.) [2001]: Oktatás és munkaerőpiaci érvényesülés. MTA KTK–OFA, Budapest.
- SHANKAR, R.–SHAH, A. [2001]: Bridging the Economic Divide within Nations. A Scorecard on the Performance of Regional Development Policies in Reducing Regional Income Disparities. Policy Research Working Paper, No. 2717. The World Bank, New York.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (szerk.) [2003]: A terület-és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- TAGAY GERGELY [2004]: Kelet-Közép-Európa gazdasági és népességi potenciáltere. KTI Műhelytanulmányok, 26.
- TIMÁR JUDIT [2002]: Változó településkapcsolatok. Megjelent: *Csatári Bálint–Timár Judit* (szerk.): Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld, Magyarország az ezredfordulón. Területfejlesztés, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 157–185. o.
- TONDL, G.–VUKSIC, G. [2003]: What Makes Regions in Eastern Europe Catching up? IEF Working Paper, No. 51.
- TONDL, GABRIELE–VUKSIC, GORAN [2003]: What makes regions in Eastern Europe catching up? The role of foreign investment, human resources and geography. IEF Working Paper, No. 51.
- TRAISTARU, J.–NIJKAMP, P.–LONGHI, S. [2003]: Determinants of the Manufacturing Location in EU Accession Countries. ERSACongress, Jyveskila.
- TURNOCK, D. (szerk.) [2001]: East-Central Europe and the Former Soviet Union. Environment and Society. Arnold, London.
- WILLIAMSON, J. G. [1965]: Regional Inequality and the Process Of National Development: A Description of the Patterns. Economic Development and Cultural Change, 4. sz.

Függelék

F1. Alapmodellek

F1.a) modell

Függő változó: egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó-alap (ezer forint) tízes alapú logaritmusa, 1988–2003;

Magyarázó változók:

- az egyetlen osztályt sem végzett (táblázatban: nulla osztályt „végzett”), 10 évesnél idősebb népesség adott korosztályon belüli százalékarányának tízes alapú logaritmusa; 1995-ig az 1990. évi, 1996-tól a 2001. évi népszámlálás adataival számolva (a továbbiakban: ISKOLÁZATLANOK);
- a diplomával rendelkező 25 évnél idősebb népesség adott korosztályon belüli százalékarányának tízes alapú logaritmusa; 1995-ig az 1990. évi, 1996-tól a 2001. évi népszámlálás adataival számolva (a továbbiakban: DIPLOMÁSOK);
- a Budapest-origójú koordinátarendszer X értékeinek tízes alapú logaritmusa (az egyes kistérségekhez tartozó települések koordinátáinak számtani átlagát véve az adott kistérség koordinátájának) (a továbbiakban: NYUGAT–KELET);
- a Budapest-origójú koordinátarendszer Y értékeinek tízes alapú logaritmusa (az egyes kistérségekhez tartozó települések koordinátáinak számtani átlagát véve az adott kistérség koordinátájának) (a továbbiakban: ÉSZAK–DÉL).

F1.b) modell

Függő változó: becsült munkanélküliségi ráta: a regisztrált munkanélküliek számának három havonkénti közléséből számított éves átlag az adott évi adózók százalékarányában, tízes alapú logaritmussal, 1991–2003;

Magyarázó változók:

- az egyetlen osztályt sem végzett (táblázatban: nulla osztályt „végzett”) 10 évesnél idősebb népesség adott korosztályon belüli százalékarányának tízes alapú logaritmusa; 1995-ig az 1990. évi, 1996-tól a 2001. évi népszámlálás adataival számolva (a továbbiakban: ISKOLÁZATLANOK);
- a diplomával rendelkező 25 évesnél idősebb népesség adott korosztályon belüli százalékarányának tízes alapú logaritmusa; 1995-ig az 1990. évi, 1996-tól a 2001. évi népszámlálás adataival számolva (a továbbiakban: DIPLOMÁSOK);
- a Budapest-origójú koordinátarendszer X értékeinek tízes alapú logaritmusa (az egyes kistérségekhez tartozó települések koordinátáinak számtani átlagát véve az adott kistérség koordinátájának) (a továbbiakban: NYUGAT–KELET);
- a Budapest-origójú koordinátarendszer Y értékeinek tízes alapú logaritmusa (az egyes kistérségekhez tartozó települések koordinátáinak számtani átlagát véve az adott kistérség koordinátájának) (a továbbiakban: ÉSZAK–DÉL).

F1.a) táblázat
Az alapmodellek eredményei a lakossági jövedelmek vizsgálata esetén

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
KONSTANS								
<i>t</i> -érték	65,533 (0,000)	67,327 (0,000)	49,783 (0,000)	73,169 (0,000)	61,664 (0,000)	60,164 (0,000)	58,027 (0,000)	59,260 (0,000)
ISKOLÁZATLANOK								
<i>t</i> -érték	-0,350 (0,000)	-0,367 (0,000)	-0,385 (0,000)	-0,363 (0,000)	-0,335 (0,000)	-0,324 (0,000)	-0,335 (0,000)	-0,341 (0,000)
DIPLOMÁSOK								
<i>t</i> -érték	0,555 (0,000)	0,584 (0,000)	0,626 (0,000)	0,652 (0,000)	0,680 (0,000)	0,680 (0,000)	0,665 (0,000)	0,645 (0,000)
NYUGAT–KELET								
<i>t</i> -érték					-0,125 (0,001)	-0,146 (0,000)	-0,158 (0,000)	-0,188 (0,000)
ÉSZAK–DÉL								
<i>t</i> -érték								
<i>F</i> -érték	106,273 (0,000)	138,221 (0,000)	126,854 (0,000)	222,172 (0,000)	210,874 (0,000)	206,275 (0,000)	200,293 (0,000)	194,241 (0,000)
Kiigazított <i>R</i> ²	0,586	0,648	0,717	0,748	0,809	0,805	0,801	0,796
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
KONSTANS								
<i>t</i> -érték	52,539 (0,000)	45,893 (0,000)	46,685 (0,000)	47,104 (0,000)	48,362 (0,000)	52,374 (0,000)	55,420 (0,000)	56,002 (0,000)
ISKOLÁZATLANOK								
<i>t</i> -érték	-0,293 (0,000)	-0,290 (0,000)	-0,285 (0,000)	-0,289 (0,000)	-0,297 (0,000)	-0,297 (0,000)	-0,224 (0,000)	-0,252 (0,000)
DIPLOMÁSOK								
<i>t</i> -érték	0,656 (0,000)	0,641 (0,000)	0,624 (0,000)	0,623 (0,000)	0,609 (0,000)	0,625 (0,000)	0,658 (0,000)	0,653 (0,000)
NYUGAT–KELET								
<i>t</i> -érték	-0,237 (0,000)	-0,247 (0,000)	-0,284 (0,000)	-0,268 (0,000)	-0,286 (0,000)	-0,264 (0,000)	-0,300 (0,000)	-0,258 (0,000)
ÉSZAK–DÉL								
<i>t</i> -érték		0,079 (0,049)	0,094 (0,005)	0,115 (0,002)	0,123 (0,005)	0,113 (0,000)	0,142 (0,001)	0,137 (0,000)
<i>F</i> -érték	182,362 (0,000)	131,706 (0,000)	131,769 (0,000)	129,506 (0,000)	133,171 (0,000)	137,232 (0,000)	137,184 (0,000)	131,330 (0,000)
Kiigazított <i>R</i> ²	0,785	0,778	0,778	0,775	0,780	,0785	0,785	0,788

Megjegyzés: zárójelben a szignifikanciaértékek.

F1.b) táblázat
Az alapmodellek eredményei a munkanélküliség vizsgálata esetén

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
KONSTANS							
t-érték	7,337 (0,000)	15,110 (0,000)	16,463 (0,000)	14,526 (0,000)	13,402 (0,000)	16,647 (0,000)	
ISKOLÁZATLANOK							
t-érték	0,344 (0,000)	0,328 (0,000)	0,325 (0,000)	0,319 (0,000)	0,374 (0,000)	0,380 (0,000)	
DIPLOMÁSOK							
t-érték	-0,383 (0,000)	-0,438 (0,000)	-0,442 (0,000)	-0,443 (0,000)	-0,407 (0,000)	-0,470 (0,000)	
NYUGAT–KELET							
t-érték	0,371 (0,000)	0,363 (0,000)	0,386 (0,000)	0,349 (0,000)	0,322 (0,000)	0,321 (0,000)	
ÉSZAK–DEL							
t-érték							
F-érték	74,062 (0,000)	86,151 (0,000)	95,005 (0,000)	79,409 (0,000)	79,869 (0,000)	113,856 (0,000)	
Kiigazított R ²	0,595	0,632	0,654	0,612	0,614	0,694	
VIF maximuma	1,347	1,347	1,347	1,347	1,347	1,277	
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
KONSTANS							
t-érték	14,907 (0,000)	12,831 (0,000)	12,176 (0,000)	10,719 (0,000)	10,355 (0,000)	10,297 (0,000)	10,598 (0,000)
ISKOLÁZATLANOK							
t-érték	0,387 (0,000)	0,375 (0,000)	0,361 (0,000)	0,369 (0,000)	0,394 (0,000)	0,372 (0,000)	0,365 (0,000)
DIPLOMÁSOK							
t-érték	-0,442 (0,000)	-0,444 (0,000)	-0,456 (0,000)	-0,440 (0,000)	-0,430 (0,000)	-0,449 (0,000)	-0,452 (0,000)
NYUGAT–KELET							
t-érték	0,330 (0,000)	0,331 (0,000)	0,330 (0,000)	0,342 (0,000)	0,297 (0,000)	0,267 (0,000)	0,243 (0,000)
ÉSZAK–DEL							
t-érték							-0,105 -1,970 (0,051)
F-érték	104,762 (0,000)	99,208 (0,000)	97,215 (0,000)	98,114 (0,000)	89,280 (0,000)	78,434 (0,000)	57,650 (0,000)
Kiigazított R ²	0,676	0,664	0,660	0,662	0,640	0,609	0,603
VIF maximuma	1,277	1,277	1,277	1,277	1,277	1,277	1,287

* VIF a varianciainflációs tényező (*variance inflation factor*), a következőképpen definiáljuk:

$$VIF(\hat{\beta}) = \frac{1}{1 - R_i^2}, \text{ ahol } R_i^2 \text{ az } x_i \text{ és a többi magyarázó változó közötti többszörös korrelációs együttható négyzete.}$$

Megjegyzés: zárójelben a szignifikanciaértékek.

F2. A regionális átalakulás hosszú távú modellje

F2.a) modell

Függő változó: egy állandó lakosra jutó adóköteles személyi jövedelemadó-alap (ezer forint) tízes alapú logaritmusa, 1988–2003;

Magyarázó változók:

- az egyetlen osztályt sem végzett (táblázatban: nulla osztályt „végzett”) 10 évesnél idősebb népesség adott korosztályon belüli tízes alapú logaritmusa; 1995-ig az 1990. évi, 1996-tól a 2001. évi népszámlálás adataival számolva (a továbbiakban: ISKOLÁZATLANOK);
- a diplomával rendelkező 25 évnél idősebb népesség adott korosztályon belüli százalékarányának tízes alapú logaritmusa; 1995-ig az 1990. évi, 1996-tól a 2001. évi népszámlálás adataival számolva (a továbbiakban: DIPLOMÁSOK);
- a Budapest-origójú koordinátarendszer *X* értékeinek tízes alapú logaritmusa (az egyes kistérségekhez tartozó települések koordinátáinak számtani átlagát véve) (a továbbiakban: NYUGAT–KELET);
- a Budapest-origójú koordinátarendszer *Y* értékeinek tízes alapú logaritmusa (az egyes kistérségekhez tartozó települések koordinátáinak számtani átlagát véve) (a továbbiakban: ÉSZAK–DÉL);
- a közvetlenül szomszédos kistérségek egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó-alapjának súlyozott átlaga (ezer forint), tízes alapú logaritmust véve, 1988–2003, (a továbbiakban: SZOMSZÉDSÁG);
- a 18–59 éves korosztály teljes állandó népességen belüli százalékarányának tízes alapú logaritmusa, 1990–2003, (a továbbiakban: AKTÍV KORÚAK);
- az állandó és ideiglenes oda- és elvándorlás különbözetének teljes állandó népességre vetített ezrelékaránya, 1990–2003 (a továbbiakban: VÁNDORLÁS);
- városlakók százalékaránya, minden évben a 2001. évi városállománnyal és a 2000. évi állandó népességgel számolva, tízes alapú logaritmust véve.

F2.b) modell

Függő változó: becsült munkanélküliségi ráta: a regisztrált munkanélküliek számának három havonkénti közléséből számított éves átlag az adott évi adózók arányában (%), tízes alapú logaritmussal, 1991–2003;

Magyarázó változók:

- az egyetlen osztályt sem végzett (a táblázatban: nulla osztályt „végzett”) 10 évesnél idősebb népesség adott korosztályon belüli százalékarányának tízes alapú logaritmusa; 1995-ig az 1990. évi, 1996-tól a 2001. évi népszámlálás adataival számolva (a továbbiakban: ISKOLÁZATLANOK);
- a diplomával rendelkező 25 évnél idősebb népesség adott korosztályon belüli százalékarányának tízes alapú logaritmusa; 1995-ig az 1990. évi, 1996-tól a 2001. évi népszámlálás adataival számolva (a továbbiakban: DIPLOMÁSOK);
- a Budapest-origójú koordinátarendszer *X* értékeinek tízes alapú logaritmusa (az egyes kistérségekhez tartozó települések koordinátáinak számtani átlagát véve) (a továbbiakban: NYUGAT–KELET);

- a Budapest-origójú koordinátarendszer Y értékeinek tízes alapú logaritmusa (az egyes kistérségekhez tartozó települések koordinátáinak számtani átlagát véve) (a továbbiakban: ÉSZAK-DÉL);
- a közvetlenül szomszédos kistérségek becsült munkanélküliségi rátájának súlyozott átlaga (százalék), tízes alapú logaritmust véve, 1991–2003, (a továbbiakban: SZOMSZÉDSÁG);
- az állandó és ideiglenes oda- és elvándorlás különbözetének teljes állandó népességre vetített ezrelékaránya, 1990–2003 (a továbbiakban: VÁNDORLÁS);
- a romák százalékaránya, minden évben a 2001. évi népszámlálás megfelelő nemzetiségi és lakónépességi adataival számolva, tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: A ROMÁK ARÁNYA);
- az egyes kistérségekhez tartozó települések száma a kistérség területére vetítve (darab/km²), tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: TELEPÜLÉSSŰRŰSÉG);
- városlakók százalékaránya, minden évben a 2001. évi városállománnyal és a 2000. évi állandó népességgel számolva, tízes alapú logaritmust véve (a továbbiakban: A VÁROSLAKÓK ARÁNYA);
- a 18–59 éves korosztály teljes állandó népességen belüli százalékarányának tízes alapú logaritmusa, 1990–2003.

F2.a) táblázat
A regionális átalakulás hosszú távú modelljének eredményei
a lakossági jövedelmek vizsgálata esetén

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
KONSTANS t-érték	7,594 (0,000)	8,148 (0,000)	-4,236 (0,000)	-3,701 (0,000)	-2,790 (0,006)	-2,521 (0,013)	-1,894 (0,060)	-1,889 (0,061)
ISKOLÁZATLANOK t-érték	-0,197 (0,000)	-0,214 (0,000)	-0,263 (0,000)	-0,275 (0,000)	-0,264 (0,000)	-0,262 (0,000)	-0,262 (0,000)	-0,268 (0,000)
DIPLOMÁSOK t-érték	0,562 12,227 (0,000)	0,599 13,929 (0,000)	0,497 12,020 (0,000)	0,526 12,004 (0,000)	0,567 14,242 (0,000)	0,559 13,305 (0,000)	0,561 12,881 (0,000)	0,533 11,728 (0,000)
NYUGAT–KELET t-érték					-0,100 -3,113 (0,002)	-0,112 -3,411 (0,001)	-0,114 -3,408 (0,001)	-0,139 -3,987 (0,000)
ÉSZAK–DÉL t-érték								
SZOMSZÉDSÁG t-érték	0,418 9,310 (0,000)	0,381 8,966 (0,000)	0,258 7,173 (0,000)	0,192 5,121 (0,000)	0,150 4,336 (0,000)	0,155 4,363 (0,000)	0,184 4,233 (0,000)	0,171 4,472 (0,000)
Aktív korúak t-érték			0,260 6,509 (0,000)	0,244 5,641 (0,000)	0,215 5,373 (0,000)	0,213 5,083 (0,000)	0,183 5,034 (0,000)	0,194 4,303 (0,000)
Vándorlás t-érték								
F-érték	141,029 (0,000)	168,771 (0,000)	209,382 (0,000)	202,264 (0,000)	204,539 (0,000)	196,944 (0,000)	186,942 (0,000)	173,812 (0,000)
Kiigazított R ²	0,738	0,772	0,848	0,844	0,872	0,868	0,862	0,853
VIF maximuma	1,358	1,395	1,682	1,831	1,867	1,992	2,044	2,090

F2.a) táblázat (folytatás)
A regionális átalakulás hosszú távú modelljének eredményei
a lakossági jövedelmek vizsgálata esetén

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
KONSTANS								
<i>t</i> -érték	-1,326 (0,187)	-2,725 (0,007)	-2,949 (0,004)	-3,372 (0,001)	-3,182 (0,002)	-1,911 (0,058)	-2,836 (0,005)	-3,192 (0,002)
Iskolázatlanok								
<i>t</i> -érték	-0,210 (0,000)	-0,191 (0,000)	-0,176 (0,000)	-0,180 (0,000)	-0,179 (0,000)	-0,190 (0,000)	-0,116 (0,002)	-0,140 (0,000)
DIPLOMÁSOK								
<i>t</i> -érték	0,521 (0,000)	0,481 (0,000)	0,461 (0,000)	0,425 (0,000)	0,414 (0,000)	0,478 (0,000)	0,483 (0,000)	0,484 (0,000)
NYUGAT—KELET								
<i>t</i> -érték	-0,204 (0,000)	-0,180 (0,000)	-0,182 (0,000)	-0,170 (0,000)	-0,187 (0,000)	-0,175 (0,000)	-0,185 (0,000)	-0,141 (0,000)
ÉSZAK—DÉL								
<i>t</i> -érték	0,073 (0,047)	0,108 (0,003)	0,124 (0,001)	0,146 (0,000)	0,143 (0,000)	0,109 (0,001)	0,144 (0,000)	0,139 (0,000)
SZOMSZÉDSÁG								
<i>t</i> -érték	0,147 (0,000)	0,208 (0,001)	0,230 (0,000)	0,210 (0,000)	0,201 (0,000)	0,211 (0,000)	0,227 (0,000)	0,233 (0,000)
AKTÍV KORÚAK								
<i>t</i> -érték	0,183 (0,001)	0,253 (0,000)	0,255 (0,000)	0,293 (0,000)	0,274 (0,000)	0,213 (0,000)	0,245 (0,000)	0,251 (0,000)
VÁNDORLÁS								
<i>t</i> -érték		-0,106 (0,012)	-0,088 (0,032)	-0,071 (0,087)				
<i>F</i> -érték	117,222 (0,000)	104,495 (0,000)	108,476 (0,000)	108,587 (0,000)	138,121 (0,000)	147,767 (0,000)	148,703 (0,000)	149,233 (0,000)
Kiigazított R^2	0,824	0,829	0,835	0,835	0,847	0,855	0,856	0,857
VIF maximuma	2,432	2,651	2,722	2,928	2,891	2,561	2,632	2,379

F2.b) táblázat

A regionális átalakulás hosszú távú modelljének eredményei a munkanélküliség vizsgálata esetén

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
KONSTANS						
t-érték	3,802 (0,000)	13,225 (0,000)	13,026 (0,000)	11,201 (0,000)	11,533 (0,000)	13,390 (0,000)
ISKOLÁZATLANOK						
t-érték	0,247 (0,000)	0,130 (0,042)	0,110 (0,070)		0,125 (0,025)	0,152 (0,001)
DIPLOMÁSOK						
t-érték	-0,287 (0,000)	-0,438 (0,000)	-0,384 (0,000)	-0,470 (0,000)	-0,390 (0,000)	-0,412 (0,000)
NYUGAT-KELET						
t-érték	0,293 (0,000)	0,211 (0,000)	0,200 (0,000)	0,105 (0,029)	0,119 (0,008)	0,120 (0,004)
ÉSZAK-DEL						
t-érték						
SZOMSZÉDSÁG						
t-érték	0,318 (0,000)	0,293 (0,000)	0,264 (0,000)	0,465 (0,000)	0,379 (0,000)	0,343 (0,000)
VÁNDORLÁS						
t-érték	-0,121 (0,067)		-0,124 (0,031)		-0,137 (0,002)	-0,099 (0,012)
A ROMÁK ARÁNYA						
t-érték		0,186 (0,006)	0,198 (0,002)	0,201 (0,000)	0,169 (0,004)	0,175 (0,001)
TELEPÜLÉSSŰRŰSÉG						
t-érték	0,096 (0,063)					
A VÁROSLAKÓK ARÁNYA						
t-érték						
F-érték	63,004 (0,000)	79,938 (0,000)	84,637 (0,000)	129,428 (0,000)	104,884 (0,000)	129,289 (0,000)
Kiigazított R ²	0,714	0,726	0,771	0,775	0,807	0,838
VIF maximuma	2,221	2,462	2,755	1,935	2,635	2,651

F2.b) táblázat (folytatás)

A regionális átalakulás hosszú távú modelljének eredményei a munkanélküliség vizsgálata esetén

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
KONSTANS							
<i>t</i> -érték	11,701 (0,000)	10,736 (0,000)	10,808 (0,000)	9,795 (0,000)	6,370 (0,000)	4,251 (0,000)	12,863 (0,000)
ISKOLÁZATLANOK							
<i>t</i> -érték	0,135 (0,005)	0,103 (0,026)	0,091 (0,051)	0,102 (0,022)	0,108 (0,015)	0,113 (0,014)	0,075 (1,773)
DIPLOMÁSOK							
<i>t</i> -érték	-0,386 (0,000)	-0,377 (0,000)	-0,393 (0,000)	-0,368 (0,000)	-0,339 (0,000)	-0,391 (0,000)	-0,352 (0,000)
NYUGAT–KELET							
<i>t</i> -érték	0,119 (0,004)	0,104 (0,009)	0,098 (0,012)	0,124 (0,001)	0,129 (0,006)	0,081 (0,073)	
ÉSZAK–DÉL							
<i>t</i> -érték	-0,074 (0,034)	-0,058 (0,089)			-0,062 (0,058)		-0,064 (0,037)
SZOMSZÉDSÁG							
<i>t</i> -érték	0,451 (0,000)	0,474 (0,000)	0,468 (0,000)	0,425 (0,000)	0,455 (0,000)	0,470 (0,000)	0,513 (0,000)
VÁNDORLÁS							
<i>t</i> -érték				-0,076 (0,055)	-0,076 (0,082)	-0,084 (0,063)	-0,084 (0,042)
A CIGÁNYSÁG ARÁNYA							
<i>t</i> -érték	0,145 (0,008)	0,170 (0,001)	0,176 (0,001)	0,185 (0,000)	0,157 (0,003)	0,141 (0,008)	0,170 (0,000)
TELEPÜLÉSSŰRŰSÉG							
<i>t</i> -érték					0,068 (0,083)	0,080 (0,057)	
A VÁROSLAKÓK ARÁNYA							
<i>t</i> -érték						0,092 (0,035)	2,125
<i>F</i> -érték	125,129 (0,000)	134,438 (0,000)	155,952 (0,000)	148,235 (0,000)	112,695 (0,000)	109,584 (0,000)	163,106 (0,000)
Kiigazított <i>R</i> ²	0,833	0,843	0,839	0,856	0,857	0,854	0,867
VIF maximuma	2,589	2,572	2,587	2,844	3,094	3,072	2,542

F3. Az ezredforduló regionális tagoltságának modellje

F3.a) modell

Függő változó: egy állandó lakosra jutó adóköteles személyi jövedelemadó-alap (ezer forint) tízes alapú logaritmusa, 1998–2003;

Magyarázó változók:

- átlagosan elvégzett osztályszám a 2001. évi népszámlálás adatai alapján számolva (darab), tízes alapú logaritmus (a továbbiakban: ISKOLÁZOTTSÁG);
- az osztrák–magyar nemzetközi határátkelők átlagos közúti elérhetőségi ideje (perc), tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: A NYUGATI HATÁR TÁVOLSÁGA);
- Budapest átlagos közúti elérhetőségi ideje (perc), tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: BUDAPEST TÁVOLSÁGA);
- a legközelebbi nemzetközi határátkelőhely átlagos közúti elérhetőségi ideje (perc), tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: A HATÁR TÁVOLSÁGA);
- a közvetlenül szomszédos kistérségek egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó-alapjának súlyozott átlaga (ezer forint), tízes alapú logaritmust véve, 1998–2003, (a továbbiakban: SZOMSZÉDSÁG);
- a külföldi tulajdonú tőke százalékaránya a kistérség összes jegyzett tőkéjén belül, tízes alapú logaritmus (a továbbiakban: A KÜLFÖLDI TŐKE ARÁNYA);
- a legközelebbi autópálya-csomópont átlagos közúti elérhetőségi ideje (perc), tízes alapú logaritmus (a továbbiakban: AZ AUTÓPÁLYA TÁVOLSÁGA);
- az állandó és ideiglenes oda- és elvándorlás különbözetének teljes állandó népességre vetített ezrelékaránya, 1998–2003 (a továbbiakban: VÁNDORLÁS);
- a városlakók százalékaránya, minden évben a 2001. évi városállománnyal és a 2000. évi állandó népességgel számolva, tízes alapú logaritmust véve (a továbbiakban: A VÁROSLAKÓK ARÁNYA);
- az egyes kistérségekhez tartozó települések száma a kistérség területére vetítve (darab/km²), tízes alapú logaritmus (a továbbiakban: TELEPÜLÉSSŰRŰSÉG);
- a megyei jogú városok kistérségeit kiemelő változó (dummy), tízes alapú logaritmust véve).

F3.b) modell:

Függő változó: becsült munkanélküliségi ráta: a regisztrált munkanélküliek számának három havonkénti közléséből számított éves átlag az adott évi adózók százalékarányában, tízes alapú logaritmussal, 1998–2003;

Magyarázó változók:

- átlagosan elvégzett osztályszám a 2001. évi népszámlálás adatai alapján számolva (darab), tízes alapú logaritmus (a továbbiakban: ISKOLÁZOTTSÁG);
- az osztrák–magyar nemzetközi határátkelők átlagos közúti elérhetőségi ideje (perc), tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: A NYUGATI HATÁR TÁVOLSÁGA);
- Budapest átlagos közúti elérhetőségi ideje (perc), tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: BUDAPEST TÁVOLSÁGA);
- a legközelebbi autópálya-csomópont átlagos közúti elérhetőségi ideje (perc), tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: AZ AUTÓPÁLYA TÁVOLSÁGA);

- a legközelebbi nemzetközi határátkelőhely átlagos közúti elérhetőségi ideje (perc), tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: A HATÁR TÁVOLSÁGA);
- az egyes kistérségekhez tartozó települések száma a kistérség területére vetítve (darab/km²), tízes alapú logaritmus, (a továbbiakban: TELEPÜLÉSSŰRŰSÉG);
- az állandó és ideiglenes oda- és elvándorlás különbözetének teljes állandó népességre vetített ezrelékaránya, 1990–2003 (a továbbiakban: VÁNDORLÁS);
- a külföldi tulajdonú tőke százalékaránya a kistérség összes jegyzett tőkéjén belül, tízes alapú logaritmus (a továbbiakban: A KÜLFÖLDI TŐKE ARÁNYA).

F3.a) táblázat

Az ezredforduló regionális tagoltágának modelljének eredményei a lakossági jövedelmek vizsgálata esetén

	1998	1999	2000	2001	2002
KONSTANS					
<i>t</i> -érték	–2,754 (0,007)	–2,776 (0,006)	–2,600 (0,010)	–2,747 (0,007)	–1,480 (0,141)
ISKOLÁZOTSÁG					
<i>t</i> -érték	0,715 18,015 (0,000)	0,698 16,745 (0,000)	0,678 17,236 (0,000)	0,683 18,188 (0,000)	0,671 17,429 (0,000)
A NYUGATI HATÁR TÁVOLSÁGA					
<i>t</i> -érték	–0,265 –7,441 (0,000)	–0,207 –4,869 (0,000)	–0,218 –5,239 (0,000)	–0,222 –5,343 (0,000)	–0,202 –5,035 (0,000)
BUDAPEST TÁVOLSÁGA					
<i>t</i> -érték	–0,118 –3,168 (0,002)	–0,087 –2,097 (0,038)	–0,091 –2,281 (0,024)	–0,081 –2,087 (0,039)	–0,105 –2,671 (0,008)
A HATÁR TÁVOLSÁGA				0,058 1,767 (0,079)	
SZOMSZÉDSÁG		0,075 1,659 (0,099)	0,094 2,104 (0,037)	0,122 2,893 (0,004)	0,101 2,319 (0,022)
A KÜLFÖLDI TŐKE ARÁNYA		0,063 1,722 (0,087)	0,070 1,995 (0,048)	0,059 1,752 (0,082)	0,088 2,578 (0,011)
<i>F</i> -érték	266,548 (0,000)	162,855 (0,000)	181,356 (0,000)	168,369 (0,000)	189,991 (0,000)
Kiigazított <i>R</i> ²	0,842	0,845	0,858	0,871	0,864
VIF maximuma	1,491	1,975	2,108	2,066	2,074

Megjegyzés: zárójelben a szignifikanciaértékek.

F3.b) táblázat
Az ezredforduló regionális tagoltságának modelljének eredményei
a munkanélküliség vizsgálata esetén

Változó	1998	1999	2000	2001	2002
Konstans					
t-érték	11,427 (0,000)	11,794 (0,000)	11,932 (0,000)	10,992 (0,000)	8,347 (0,000)
ISKOLÁZOTTSÁG					
t-érték	-0,497 -12,386 (0,000)	-0,505 -12,996 (0,000)	-0,496 -12,821 (0,000)	-0,467 -11,991 (0,000)	-0,418 -9,592 (0,000)
A NYUGATI HATÁR TÁVOLSÁGA					
t-érték	0,474 10,087 (0,000)	0,472 10,341 (0,000)	0,452 10,480 (0,000)	0,447 10,311 (0,000)	0,437 10,367 (0,000)
BUDAPEST TÁVOLSÁGA					
t-érték					0,110 2,475 (0,014)
A HATÁR TÁVOLSÁGA					
t-érték	-0,071 -1,793 (0,075)	-0,064 -1,673 (0,096)	-0,076 -2,094 (0,038)	-0,080 -2,212 (0,029)	-0,082 -2,144 (0,034)
AZ AUTÓPÁLYA TÁVOLSÁGA					
t-érték	0,107 2,251 (0,026)	0,081 1,705 (0,090)	0,075 1,660 (0,099)	0,077 1,691 (0,093)	
TELEPÜLÉSSŰRÜSÉG					
t-érték	0,071 1,813 (0,072)	0,096 2,494 (0,014)	0,105 2,829 (0,005)	0,143 3,820 (0,000)	0,117 2,982 (0,003)
VÁNDORLÁS					
t-érték	-0,133 -3,312 (0,001)	-0,168 -4,144 (0,000)	-0,177 -4,657 (0,000)	-0,214 -5,527 (0,000)	-0,231 -5,801 (0,000)
A KÜLFÖLDI TŐKE ARÁNYA					
t-érték			-0,075 -2,031 (0,044)	-0,065 -1,762 (0,080)	-0,070 -1,796 (0,075)
F-érték	116,186 (0,000)	126,342 (0,000)	122,100 (0,000)	120,753 (0,000)	104,226 (0,000)
Kiigazított R²	0,823	0,835	0,851	0,849	0,829
VIF maximuma	1,883	2,022	2,042	2,041	1,720

Megjegyzés: zárójelben a szignifikanciaértékek.